

ПРЕЗИДЕНТ
МӘСЛИХАТТАРДЫҢ
ӨКІЛЕТТІГІН МЕРЗІМІНЕН
БҰРЫН ТОҚТАТТЫ

2-бет

ТУРИЗМДІ
МЕМЛЕКЕТТІК ҚОЛДАУ
САЯСАТЫНДА АЙҚЫН
АЛШАҚТЫҚ БАР

4-бет

ЦИФРЛЫҚ
БОЛАШАҚҚА
ЖАСАЛАТЫН
ҚАДАМ

14-бет

ҚАЗАҚҰНИ 25 ЖЫЛ

РЕСПУБЛИКАЛЫҚ ҚОҒАМДЫҚ - САЯСИ АПТАЛЫҚ

www.qazaquni.kz

qazaquni@mail.ru

2000 жылғы 11 тамыздан шыға бастады

№41 (1221) 12.10.2026

БІЗ БІР АУЫЛДАНБЫЗ

Темірхан Медетбек ағамның бұл әрекетіне жауапты ұзақ ойландым, түрлі-түрлі жауаптар да табылды. Бірақ ақырында тоқтағаным мынау болды, ол – қарапайымдылық! Қарапайымдылық та ұлылықтың еншісі емес пе?! Адамның шын бағасы кеш берілетініне көз жеткізіп жүрміз.

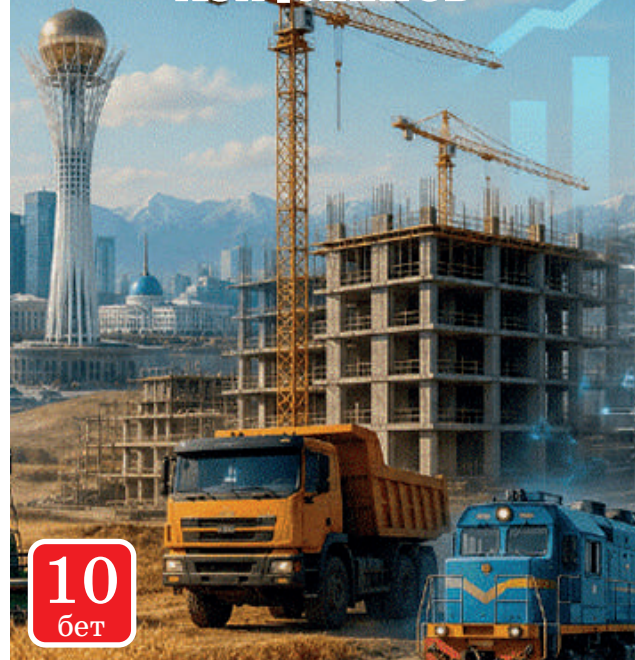
8-9 беттер

ЖЕМҚОРЛЫҚТАН ҚҰТЫЛАТЫН КҮН БАР МА?

6-7
беттер

ЭКОНОМИКА КАЗАХСТАНА В УСЛОВИЯХ ВОЕННЫХ КОНФЛИКТОВ

10
бет

ТӨЛ ТЕҢГЕМІЗДІ ТӨРГЕ ШЫҒАРАР ТҮРЛІ ЖОЛ ТҰР

3
бет

Президент Қасым-Жомарт Тоқаев Каспийдің мүшкіл халін аймақтағы ауқымды климаттық өзгерістен бөліп қарауға болмайтынын мәлімдеді.

Мемлекет басшысының айтуынша, осы ғасырдың соңына қарай өңірдің кей жерлерінде температура 5 градусқа дейін көтерілуі мүмкін деп болжанған.

— Бұл мұздықтардың еруін тездетіп, су тапшылығына, қуаңшылыққа және жердің тозуына әкеп соғады. Дүниежүзілік банктің бағалауынша, 2050 жылға қарай өңірдегі шамамен 2,5 миллион адам климат факторларының әсерінен қоныс аударуға мәжбүр болуы мүмкін. Каспий теңізінің тартылуы кеме қатынасына және порт инфрақұрылымына, сондай-ақ балық шаруашылығы, энергетика, өнеркәсіп сияқты салалар мен жағадағы елді мекендердің орнықты дамуына қатер төндіреді. Өңгіме салдары ауыр, тіпті ауқымды

Қасым-Жомарт ТОҚАЕВ:

КАСПИЙДІ САҚТАП ҚАЛУ – ЖАУАПКЕРШІЛІК ӘРІ АРЫМЫЗҒА СЫН

экологиялық апатқа ұрындыратын күрделі сын-қатерлер туралы болып отыр. Қазақстан мұндай олқылықтың орны толмайтынын жақсы түсінеді. Арал қасіреті табиғатты жауапсыз пайдаланудың соңы қайда апарып соғатынын ұдайы еске салады. Ондай жағдайдың қайталануына ешқашан жол бермеу керек. Бір кездері «Ұлы

теңіз», «Қарт Каспий» деп ардақтаған айдынды сақтап қалу — замандас мемлекет қайраткерлері үшін жауапкершілік қана емес, арымызға сын. Келер ұрпаққа не қалдырамыз деген ой мазалайды. Балаларымыз бен немерелеріміздің Каспийді қандай күйде көретіні бүгінгі қабылдайтын шешімдерімізге тікелей байланысты,

— деді Қасым-Жомарт Тоқаев. Президент Қазақстанның экологиялық түйткілдерге халықаралық және ұлттық деңгейде ерекше назар аударып отырғанына тоқталды.

— Біз табиғатты аялау құндылықтарын насихаттау қажет деп ойлаймыз. Бұл қағидаттардың жаңа Конституциямызда көрініс табуы бекер емес. Негізгі заң азаматтарды табиғат пен оның байлығына жанашырлықпен қарауға міндеттейді, сондай-ақ адамдардың тұрмысы мен денсаулығына қолайлы қоршаған ортаны қорғау ісінде мемлекетке жауапкершілік жүктейді. «Таза Қазақстан» жалпыұлттық қозғалысы миллионға жуық волонтерді біріктіріп, жаңа экологиялық мәдениет қалыптастырудың нақты құралына айналды. Біз қарапайым әрі іргелі қағидаттарды басшылыққа аламыз. Экономикалық даму мен табиғатты қорғау өзара қайшы емес, керісінше бір-бірін толықтыратын мақсаттар саналады, — деді Мемлекет басшысы.

ПРЕЗИДЕНТ МӘСЛИХАТТАРДЫҢ ӨКІЛЕТТІГІН МЕРЗІМІНЕН БҰРЫН ТОҚТАТТЫ

Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаев барлық деңгейдегі мәслихаттардың өкілеттігін мерзімінен бұрын тоқтату туралы Жарлыққа қол қойды.

2026 жылғы 12 қазанда қол қойылған Жарлық ҚР Конституциясының 88-бабының 5-тармағына, «Қазақстан Республикасындағы сайлау туралы» Конституциялық заңның 101-бабының 3-тармағына және «Қазақстан Республикасындағы жергілікті мемлекеттік басқару және өзін-өзі басқару туралы» Заңның 23-бабының 2-тармағына сәйкес қабылданған.

Құжатқа сәйкес, Қазақстанның барлық деңгейдегі мәслихаттарының өкілеттігі мерзімінен бұрын тоқтатылды. Осыған байланысты Қазақстан Республикасының Орталық сайлау комиссиясына мәслихат депутаттарының кезектен тыс сайлауын белгілеу, оны дайындау және өткізуді ұйымдастыру жөніндегі шараларды қабылдау тапсырылды.

Сонымен қатар Үкіметке, Астана қаласының, облыстардың, Алматы және Шымкент қалаларының әкімдеріне кезектен тыс сайлауды ұйымдастырушылық, материалдық-техникалық және қаржылық тұрғыдан қамтамасыз ету міндеті жүктелді.

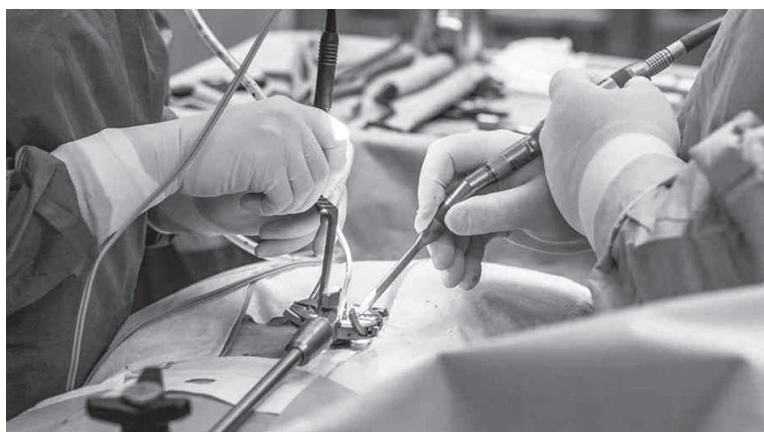
Жарлық жарияланған күнінен бастап күшіне енеді.

Қазақстанда жыл сайын 1,5 мыңға жуық нәрестеге хирургиялық ота жасалады. Оның шамамен 40 пайызы тіндерді барынша аз зақымдайтын эндовидеохирургиялық әдіспен орындалады. Ал 2027 жылдан бастап балаларды шетелде емдеуге жіберу көрсеткішін тағы 50 пайызға қысқарту жоспарланып отыр.

Бұл туралы Алматыда өткен «Баланың денсаулығы мен дамуы» атты халықаралық ғылыми-практикалық конференцияда айтылды.

Жиынға тоғыз елдің ғалымдары, педиатрлар, балалар хирургтері және Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымының сарапшылары қатысты. Мамандар дертті ерте анықтау, балаларға көрсетілетін медициналық көмектің сапасын арттыру және медицина қызметкерлерін даярлау мәселелерін талқылады.

КҮРДЕЛІ ОТАЛАР ЕЛ ІШІНДЕ ЖАСАЛАДЫ

ҚР Денсаулық сақтау министрлігі Ана мен бала денсаулығын сақтау департаментінің директоры Мағрипа Ембергенованың айтуынша, Қазақстанда жоғары технологиялық медициналық көмекті ел ішінде қолжетімді ету

бағытында жұмыстар жүргізіліп жатыр.

Қазір отандық клиникаларда «Гамма-пышақ» және протондық терапия әдістері қолданылады. Сондай-ақ ми ісіктері мен қан тамырлары патологияларын ем-

деуге мүмкіндік беретін гибриді операциялық кешен іске қосылған.

Жыл сайын 2 мыңнан астам бала кардиохирургиялық көмек алады. 500 балаға есту импланттары орнатылады. Ал шала туған 700-ге жуық сәбиге көздің торлы қабығының ретинопатиясын емдеу шаралары жүргізіледі.

Қазақстанда балаларды емдеу үшін шетелге жіберу көрсеткіші де төмендеп келеді. Соңғы үш жылда туыстық байланысы жоқ донорлардан дін жасушаларын трансплантаттау үшін шетелге жіберілетін балалар саны үш есе, ал кардиохирургиялық операциялар үшін жіберу көрсеткіші 5,2 есе азайған.

Алдағы уақытта радиойодтерапияны енгізу және қан тамырлары мальформацияларын емдеудің заманауи әдістерін іске қосу жоспарланып отыр.

ДӘРІ-ДӘРМЕК САУДАСЫНДА ЗАҢБҰЗУШЫЛЫҚТАР АНЫҚТАЛДЫ

Қазақстанда жарамдылық мерзімі өтіп кеткен дәрілердің 7,5 мың рет сатылғаны анықталды. Мұндай дерек дәрілік заттар айналымына қатысатын 1 мыңнан астам субъектінің қызметінде тіркелген. Бұл туралы ҚР Сауда және интеграция вице-министрі Әсет Нүсіпов Орталық коммуникациялар қызметінде өткен брифингте мәлімдеді.

Вице-министрдің айтуынша, қазіргі уақытта елімізде 1,2 миллиардқа жуық дәрі-дәрмек қаптамасы таңбаланған. Олардың жартысы айналымнан шығып, сатылған.

Танбалау жүйесі отандық өндірісте шығарылған және импортталған дәрілердің көлемін, сатылым көрсеткіштерін, сондай-ақ өңірлердегі препараттар қорын бақылауға мүмкіндік береді. Оның көмегімен қай аймақта немесе дәріханада дәрі тапшылығы не артық қор бар екенін анықтауға болады.

«Дәрілер күніне 750 мыңнан 960 мыңға дейін қаптама болып сатылады. Тіпті аптаның ішінде дәріханалардан дәрілер ең аз сатылатын күн — жексенбі екені де анықталды. Жүйе өңірлер бойынша препараттардың қалдығын бақылауға мүмкіндік береді. Яғни қай аймақта, қай елді мекенде, қай дәріханада тапшылық немесе артық қор бар екенін көреміз. Платформаның өзі ауытқуларды анықтап, заң бұзушылыққа меңзейді», — деді Әсет Нүсіпов.

Сауда және интеграция министрлігі дәрі-дәрмек бағасына да мониторинг жүргізеді. Вице-министрдің мәліметінше, 2025 жылғы мамырда Қазақстан дәріханаларындағы ибупрофеннің орташа бағасы 1460 теңге болса, 2026 жылғы қазанда 941 теңгеге дейін төмендеген.

Танбалау жүйесі басқа да заңбұзушылықтарды анықтаған. Атап айтқанда, коммерциялық сатылымда «Тегін» деген белгісі бар 27 мың қаптама тіркелген. Алайда чектерді тексеру барысында бұл дәрілердің ақылы түрде сатылғаны белгілі болған.

ЖҮЗДЕН АСА ШЕТЕЛДІК ЖАУАПҚА ТАРТЫЛДЫ

Қызылорда облысында «Қауіпсіз үй» республикалық профилактикалық іс-шарасы өтіп жатыр. Оның алғашқы үш күнінде полиция қызметкерлері облыс орталығындағы 602 проблемалық тұрғын үй мен өзге де нысанды аралап, тексеру жүргізді.

Облыстық полиция департаментінің мәліметінше, 893 проблемалық мекенжай анықталып, оның 163-і бойынша кешенді профилактикалық жұмыс жүргізілген. Сонымен қатар 76 қолайсыз отбасы ерекше бақылауға алынған.

Көші-кон саласында 125 құқықбұзушылық тіркелді. Қазақстан аумағында заңсыз жүрген 118 шетелдік әкімшілік жауапкершілікке тартылды. Сондай-ақ жеті шетел азаматын республика аумағынан мәжбүрлеп шығару туралы құжаттар сотқа жолданған.

Полиция қызметкерлері қару иелерінің сақтау және тіркеу та-

лаптарын орындауын да тексерді. 416 қару иесін тексеру нәтижесінде талаптарды бұзған алты қару тәркіленді. Бұдан бөлек, тіркелмеген үш атыс қаруы заңсыз айналымнан алынды.

«Жедел-профилактикалық жұмыс барысында есірткі жарнамалайтын төрт граффити жазуы жойылды. Тұрғылықты жері жоқ

төрт адам ұсталды. Түнгі рейдтер кезінде құқық бұзған 53 жасөспірім полиция органдарына жеткізілді», — делінген облыстық полиция департаментінің хабарламасында.

Профилактикалық іс-шара құқықбұзушылықтардың алдын алуға, қоғамдық қауіпсіздікті қамтамасыз етуге және азаматтардың құқықтарын қорғауға бағытталған.

ҚАЗАҚСТАНДЫҚ ЖАС РОБОТОТЕХНИКТЕР ӘЛЕМНІҢ ҮЗДІК ТӨРТТІГІНЕ ЕНДІ

Қазақстан ұлттық құрамасы Корея Республикасының Инчхон қаласында өткен FIRST Global Challenge 2026 халықаралық робототехника чемпионатында төртінші орын алды. Оқу-ағарту министрлігінің мәліметінше, жарысқа 185 елдің командасы қатысты.

Қазақстандық оқушылар іріктеу кезеңіндегі 11 кездесудің бәрінде жеңіске жетіп, плей-оффқа жолдама алды. Олар инженерлік дайындық пен командалық жұмыстың жоғары деңгейін көрсетті. Бұған дейін ұлттық құрама төрт жыл қатарынан осы чемпионаттың жеңімпазы атанған болатын. Команда

сапында Алматыдағы М. Ганди атындағы №92 мектеп-лицейдің оқушылары Хусейн Максұт, Нұртас Серік, Аспандияр Бердали, Арнур Абдулла және Ы. Алтынсарин атындағы №159 гимназияның оқушысы Ерасыл Ендібай өнер көрсетті.

Құрама «Дарын» орталығы мен USTEM Foundation қоры ұйымдастырған іріктеу арқылы жасақталды. Жобаға Жасанды интеллект және цифрлық даму министрлігі мен Astana Hub қатысып, Astana Motors құрамындағы OMODA & JAECOO брендтері қолдау көрсетті.

Әлемді жаулап тұрған АҚШ долларының төл ақшамызға шаққандағы бағамы өткен айда әжептәуір төмендеп, теңгеміздің нығайып қалған жайы бар. Бірақ сол нығаю ұзаққа созыла ма? Бұл тұрғыда болжам біржақты емес. Оның үстіне қазірдің өзінде, керісінше, доллар қайтадан нығайып жатыр. Бұл оның бір қадам артқа кетсе, екі қадам алға жылжитын «әдетінен» жаңылмағанын көрсетсе керек.

Расымен осы жолы да солай болып жатқандай еді. Доллар бағамы қыркүйекте төмендеп, айдың аяғында 439 теңге болды. Сол айдың басынан бастап бағамы 454-455 теңгеге дейін жәйлап түскен АҚШ ақшасы 29 қыркүйекте осы деңгейге барып бір-ақ тоқтады. Алдындағы тамызда да оның ең жоғарғысы 464,97-ні, ең төменгісі 456,88-ді көрсетіп, төл ақшамыз кәдімгідей нығайып жатты.

Бағамның 439 болғанын көргенде, қол шапалақтап, доллар әрі қарай да әлсірей берсе деп үміттендік. Бірақ үміт ақталмады. Содан кейін-ақ жағдай күрт өзгерді. Қазақстанның қор биржасындағы (KASE) бірнеше сауда сессиясы барысында АҚШ ақшасының бағамына 18 теңге қосылып, 6 қазанда ол 457,2 теңгеге жетті. Мұнда сол күнгі сауда көлемі 645,15 миллион доллар болған. Бұл қыркүйектегі көрсеткіштен шамамен 36 пайыз артық. Ол кезде орташа күндік сауда көлемі 474 миллион доллар еді. Осылайша, доллар қайтадан тамыздағы деңгейіне бірнеше күнде-ақ жетіп алды.

Теңгенің нығаюы мен әлсіреуіне әсер ететін жайттардың бірі және бірегейі мұнай бағасы екені бесенеден белгілі. Елімізден сыртқа тасымалданатын кара алтын сорттары — CPC Blend (Caspian Pipeline Consortium Blend — Каспий құбыр желісі консорциумы өңдеген коспа) пен KEBSCO (Kazakhstan Export Blend Crude Oil — Қазақстан мұнайының экспортталатын коспасы) бұл тұрғыда әлемдік марка — Brent-ке қарап «бой түзейді». Яғни біздің мұнай бағасы Brent-ке байланған. АҚШ Энергетикалық ақпарат басқармасының (EIA) мәліметінше, Солтүстік теңіздегі кеніштерде (Ұлыбритания мен Норвегияның ортасында) өндірілетін осы әлемдік марканың қыркүйектегі орташа жедел сатып алу немесе сату құны барреліне 114 \$ болған. Ал әлемдік бағаның өсуіне өткен айда Таяу Шығыста мұнай құбырына хуситтердің шабуыл жасағаны себеп. Соның салдарынан құбыр жұмысы тоқтап қалды.

— Сауд Арабиясындағы «Шығыс-Батыс» құбыр желісіне жасалған шабуыл әлемдік мұнай қоры азайып жатқан тұста заттай тасымал мен бағаның құбылмалы болуы мүмкін екенін көрсетіп тұр. Оған дизел отыны нарығындағы өте қиын жағдай қосымша әсер етуде. Яғни мұнай өнімінің осы түріне деген қажеттілікті өтеуге талынған мұнай өңдеу зауыттарының сұранысы артып жатыр, — дейді EIA өкілдері.

Бұдан кейін кара алтынның құны түсе бастады да, 7 қазанда қайтадан көтерілді. Өйткені бұл кезде Сауд Арабиясындағы хуситтер шабуылы тағы жалғасып, қауіптің сейілер түрі байқалмады. Сол күні Brent-тің бағасы 101,53 доллар болды да, доллардың Қор биржасындағы бағамы 447

ТӨЛ ТЕҢГЕМІЗДІ ТӨРГЕ ШЫҒАРАР ТҮРЛІ ЖОЛ ТҰР

Келесі айда елімізде теңгенің айналымға енгеніне 33 жыл толады. Осы уақыт аралығында төл ақшамыз сыртқы келбетін ғана емес, бағамын да мың құбылтты. Оның сонау жастық шағымыздан бастап осы күнге дейін доллармен және басқа да шетелдік валюталармен «алысып» келе жатқанына біз куәміз. Үнемі «итжығыс» болады. Бұл жолғы сәл жеңістің арты да солай жалғасатын сыңайлы.

теңгеден сәл асты. Ал соның алдындағы күндері бізде АҚШ ақшасы көтеріліп, 457-ге дейін бағаланған.

Өзге де әсер етуші факторлар бар, әрине. Валюта нарығындағы соңғы жағдай ел экономикасының өсіп кеткенін білдірмейді. Экономика ғылымдарының кандидаты Сапарбай Жобаевтың ойынша, өкінішке қарай, бұған оның әсері әдеттегідей аз болған. Мәселені басқа қырынан қарастырған жөн.

— Негізінен, теңгенің нығаюына Ұлттық банктің (Национальный банк) саясаты (ақша — монета) мен қатаң валюталық реттеу әсер етті. Бұндай жағдай 2003-2007 жылдары болған. Ол кезде 1 доллар 150 теңгеден 120 теңгеге дейін құнсызданған еді. Бұл 20-22 пайызды көрсетті. Бұған экономиканың өсуі және шеттен келетін валюта ағыны әсер еткен болатын. Ал қазіргі теңгенің нығаюы 15-17 пайызды көрсетті. Негізгі себеп — доллар мен басқа да шетел валютасының елімізге көптеп келуі, — дейді сарапшы.

Ал Қазақстан қор биржасында доллар неге көптеп сатылып жатыр дегенге келгенде, экономист мына жайттарды алға тартады:

— Квзимемлекеттік компаниялар 50 пайыз валютасын сатуға міндеттелген. Мұнай бағасының өсуі доллар түсімдерін көбейтті.

— Ұлттық қордан әр айда Республикалық бюджетке трансферт үшін 300-500 миллион доллар сатылуда. Бұл — «Голланд ауруы»

атымен белгілі үрдіс.

— Долларсыздандыру саясаты бойынша жылдық мөлшер 1 пайыз болғаны үшін валюталық депозиттердің көлемі 50 пайыздан 20 пайызға түсті. Доллар сатылды.

— Шетел резиденттері теңгелік депозиттердің жылдық 20 пайызға дейінгі табысын алу мақсатында және Мемлекеттік облигацияларын сатып алуға ынтасы нәтижесінде өз валюта қаржысын биржада сатып, теңге допозитіне салуда.

— Ресей, Қытай және басқа елдердің долларсыздандыру саясатының әсері бар.

— Импорт көлемі оншалықты өспей тұр.

Теңге нығайып жатқанда, KASE-дегі сауда қыза түскен. Қыркүйекте ондағы күн сайынғы орташа сауда көлемі 415 миллион доллардан 474 миллион долларға ұлғайды. Ал ай бойынша жалпы көлем 10,4 миллиард доллар болды. АҚШ ақшасына деген осыншалық сұраныс негізінен импорт бойынша келісім-шарттар мен корпоративтік сектордың сыртқы калыптасмелерін өтеу есебінен тікелей интервенциялар жасалмапты. Сондай-ақ, Ұлттық банк осы төртінші тоқсанда 907 млрд теңгеге баламалы шетел ақшасын сатуды жоспарлаған. Бұл да — теңгені демеп жіберудің бір жолы.

Жоғарыда айтылған трансферт жайына келсек, Ұлттық банктің мәліметінше, қыркүйекте Ұлттық қордан нарыққа 200 миллион доллар сатылған. Бұл жолы шетел валютасына қатысты ұсыныс жеткілікті болғандықтан, реттеуші тарапынан тікелей интервенциялар жасалмапты. Сондай-ақ, Ұлттық банк осы төртінші тоқсанда 907 млрд теңгеге баламалы шетел ақшасын сатуды жоспарлаған. Бұл да — теңгені демеп жіберудің бір жолы.

Биыл елімізде базалық мөлшерлеме жоғары деңгейде белгіленіп келді. Десе де, ол соңғы рет қыркүйектің басында бекітілгенде төмендеп, 16,25 пайыз болды. Бірақ алдыңғы жылдармен салыстырып орташа алғанда, осы жылы жоғарылау деңгей көрсетіп тұр. Яғни базалық мөлшерлеменің бұндай болып тұруы теңгелік ак-

тивтердің (мемлекеттік облигациялар мен депозиттердің) тартымдылығын арттырып, шетелдік инвесторлардың капитал ағынына септігін тигізуде. Сәйкесінше, қазақ валютасының нығаюына жол ашылды.

Осы тұста базалық мөлшерлеме дегеннің не екенін сәл түсіндірсек. Ұлттық банк оны жылына сегіз рет бекітіп отырады. Бұл — орталық қаржы ұйымының (бізде ол — Ұлттық банк) коммерциялық банктерге қарыз беретін немесе ақша қабылдайтын ең маңызды пайыздық мөлшерлемесі әрі елдегі инфляцияны реттейтін негізгі құрал.

Базалық мөлшерлеме көтерілсе, ақша қымбаттайды. Ондайда тұрғындар үнемдеуге көшіп, одан тұтынушылық азайып, баға тұрақталуы мүмкін. Ал оның пайызы түссе, керісінше жағдайдың куәсі боламыз. Осылайша, базалық мөлшерлеме елдегі инфляция деңгейіне, соның ішінде валюта бағамына ықпал етеді. Ол азаматтарға берілетін несиелердің үстеме ақысын белгілеуде де негізгі рөл атқарады. Ұлттық банк оны түсірерде не көтерерде елдегі нарықтың жағдайын ескереді.

Долларсыздандыру саясаты да — валюта бағамына әсер етуші факторлардың бірі. Бұл, аты айтып тұрғандай, халықаралық есептесу барысындағы және жинақтардағы АҚШ ақшасының үлесін азайтуды, сөйтіп, оның орнына ұлттық валютаны қолдануды қарастырады. Қарапайым тілмен келтірсек, ол дегеніңіз долларға тәуелділіктен арылу ғой.

Бірақ арылу оңай болмайын деп тұр. Банк жүйесіндегі валюталық депозиттер үлесі төмендегенімен, сарапшылар доллардың ел экономикасындағы рөлі әлі де жоғары екенін айтады. Халық пен бизнес тәуекелдерді азайту үшін шетел валютасын «шұлығына тығып» немесе шетелдік шоттарда сақтауды жалғастыруда. Демек, долларсыздандыру саясатынан да

әзірге теңгеге аса пайдалы нәтиже көріп тұрған жоқпыз.

Жалпы, сарапшылар доллардың әлсіреп, теңгенің күшеюі біздің экономикаға кері әсер ететінін айтады. Сапарбай Жобаевтың ойынша, мұндайда экспорттаушылар ынталандырылмайды, импорт өседі, бюджет түсімі азаяды. Осыдан келіп, доллар бағамы қанша түссе де, Үкімет бүгінгі шарықтап бара жатқан қымбатшылықты ауыздықтай алар емес. Әрі бұл жерде олигархтардың айы оңынан туып жатқандай. Олардың есебі түгел.

— Кейбір ірі олигархтардың теңгенің қазіргі нығаюынан пайда табу әрекеті де жоқ емес, — дейді сұхбаттасмыз. — Олар арзан долларды қазір миллиардтап сатып алады. Ертең доллар қымбаттағанда сатып, еңбексіз пайдаға кенелуі бек мүмкін. Ал баға өседі. Әсіресе, азық-түлік пен коммуналдық төлемдер қымбаттайды. Негізі, баға жер және квазимемлекеттік компаниялар жекешелендірілгеніне өсе береді. Және бұған (инфляцияға) Үкіметтің тиімсіз фискалды (бюджет-салық) саясаты әсер етіп отыр. Ұлттық қордан ақша алуды тоқтатпасақ және әр жылғы бюджеттен биліктегілердің жоғары жалақысын индексациялау тоқтамаса, инфляция ауыздықталмайды. Бұл жерде тек аз жалақы алатындарды ғана индексациялаған жөн.

Валюта бағамына төлем балансының ағымдағы шоты тікелей әсер етеді. Ал бұл не шот? Ұлттық банк оған «елдің басқа мемлекеттермен жүргізетін тауарлар көрсетілетін қызметтер, бастапқы және қайталама кірістері бойынша барлық операцияларының жиынтығын көрсететін негізгі шот» деп сипаттама берген. Ол енді қалай оң нәтиже беріп тұр?

— Экспорт көлемінің қаржылық өсуіне мұнай бағасының жоғарылауы әсер етті. Транспорттық түсімдер мен басқа қызметтер бойынша экспорттық түсім жылына 12 миллиард долларға жетті. Яғни қызметтер шығынымен теңелді. Кезінде шығын 11 млрд доллар, түсім 5-6 млрд қана еді. Осы себептер қысқа мерзімде (үш-төрт айда) теңгеміздің қуаттануына алып келді, — дейді С.Жобаев.

Ал болашаққа болжам біржақты емес. Негізі, бүгінгідей құбылмалы заманда олай бола алмайды да. Экономист бұл тұрғыда мынаны айтты:

— Мұнай бағасы барреліне (бөшкесіне) 85-90 доллардан түспесе, Үкімет Ұлттық қордан бюджет тапшылғын жабу мақсатында валюта сата берсе, ал компаниялар экспорттық түсімдерін биржада сата берсе, 1 доллар тұрақты түрде 450-500 теңге айналасында болады. Егер әлемдік саясат өзгеріп, мұнай бағасы түссе, жыл соңына дейін 1 доллар 500-510 теңгеге жетуі мүмкін.

Сонымен, KASE-де шетелдік валюталарға қатысты 12 қазандағы, яғни бүгінгі сессия доллар бағамы 451,13 теңге болып жабылды. Енді АҚШ ақшасы жаңа жылға дейін бұрынғы бір кездердегідей 500-ді бағындырып, тіпті одан асып, келесі жүздікке жетіп жатса, еш тан қалмаңыз. Өйткені соңғы кезде теңге нығайды деп қанша ауыз толтырып айтқанымызбен, оның әлі қырық құбылары хақ.

Оразәлі БАЙМҰРАТ

Фото: cts.gov.kz

Туризм саласындағы кәсіпкерлерді қаржылай қолдау шараларын кеңейту қажет. Бұл туралы «Ақ жол» партиясынан Құрылтай депутаты Олжас Нұралдинов өз сауалында мәлімдеді.

«Ақ жол» демократиялық партиясына туризм мен ілеспе сервистік бағыттарда жұмыс істейтін кәсіпкерлер жеңілдікті қаржыландырудың қолжетімділігі мәселелері бойынша сұрақтармен жүгінуде.

Бүгінде ішкі және елімізге саяхаттаушыларға арналған туризмді дамыту экономиканы өртараптандырудың, өңірлерді дамыту мен жаңа жұмыс орындарын құрудың маңызды бағыттарының бірі болып табылады.

Сала динамикасы сұраныстың артып келе жатқанын көрсетеді. 2025 жылдың қорытындысы бойынша жатын орындар қызметін пайдаланған ішкі туристер саны 10,1 млн адамға жетсе, тұрғын орындарда қабылданған шетелдік туристер саны шамамен 1,4 млн адамды құрады.

Тұрғын орындарының кірісі 350,6 млрд теңгені құраса, туризм саласына салынған инвестициялар 1,26 трлн теңгеге жетті.

Бұл үрдіс биыл да сақталып отыр. Ұлттық статистика бюросының деректеріне сәйкес, 2026 жылғы қаңтар—маусым айларында елде 4 687 орналастыру орыны жұмыс істеп, оларда шамамен 4,8 млн адамға қызмет көрсетілді.

Дегенмен, туризмді дамыту қонақүйлер салу ғана шектелмейді.

Заманауи туристік өнім кәсіпорындардың тұтас тізбегімен қалыптасады: оған қонақүйлер мен демалыс базалары, кір жуу және химиялық тазалау орындары, туристік және спорттық

ҚР ТУРИЗМ ЖӘНЕ СПОРТ МИНИСТРІ Е. Қ. МЫРЗАБОСЫНОВҚА

ТУРИЗМДІ МЕМЛЕКЕТТІК ҚОЛДАУ САЯСАТЫНДА АЙҚЫН АЛШАҚТЫҚ БАР

жабдықтарды жалға беру пункттері, жабдықтар мен жарактарды жөндеу қызметтері және өзге де шағын және орта бизнестің субъектілері кіреді.

Осы орайда, микро, шағын және орта кәсіпкерлік субъектілерін жеңілдікпен қаржыландырудың қолданыстағы «Өрлеу» бағдарламасы «Туризм» бөлімінде қызмет түрлерінің шектеулі тізбесін ғана қаржыландыруды көздейді:

– ЭҚЖЖ* 55.10 — қонақүйлер мен ұқсас тұрғын орындарының қызметтері;

– ЭҚЖЖ 55.20 — қысқа мерзімді орналастыру;

– ЭҚЖЖ 55.30 — кемпингтер мен автофургондарға арналған тұрақтардың қызметтері.

Нәтижесінде қонақүйге немесе кемпингке тікелей инвестиция құйған кәсіпкер жеңілдікті қаржыландыруға үміткер бола алса, осы қонақүйді кәсіби кір жуу және химиялық тазалау қызметтерімен қамтамасыз ететін кәсіпорын, болмаса шаңғы, велосипед, туристік жарактар мен жабдықтарды жалға беру пунктін құрған кәсіпкер аталмыш жеңілдіктерді пайдалана алмайды.

Біздің ойымызша, туризм саласын мемлекеттік қолдау саясатында айқын алшақтық қалыптасып отыр.

Бұл, әсіресе, шағын бизнес түпкілікті туристік өнімнің елеулі бөлігін қалыптастыратын курорттық және туристік аймақтар үшін өзекті.

Бұл ретте, ЭҚЖЖ 77.21 — ойын-сауық және спорттық жабдықтарды жалға алу және лизинг — туристік қызметпен тікелей байланысты. Туризмнің қосалқы шотын қалыптастыру әдістемесінде қызметтің бұл түрі туризммен байланысты қызмет түрлерінің қатарында деп саналады.

Бұдан бөлек, кәсіпкерлікті мемлекеттік қолдаудың ұлттық тәжірибесінде ЭҚЖЖ 96.01 «Тоқыма және үлбір бұйымдарын жуу және (химиялық) тазалау» мемлекеттік қолдауға жататын салалар тізбесіне енгізілген, яғни, тиісті реттеу тәжірибесі бар.

ЭҚЖЖ 95.29 жеке тұтыну заттары мен тұрмыстық тауарлардың өзге де түрлерін, соның

ішінде спорттық тауарларды, туристік шатырлар мен тиісті жарактарды жөндеуді қамтитынын ескеру қажет.

Бүгінде мемлекет туристік нысандардың құрылысын ынталандырғанымен, ілеспелі қызмет көрсететін шағын бизнесті дамытпай, толыққанды сервистік экосистемесі жоқ инфрақұрылымның пайда болу қаупі бар.

Жоғарыда аталған мәселелерді ескере отырып, «Ақ жол» Демократиялық партиясы «Өрлеу» бағдарламасы аясында «Туризм» бағыты бойынша экономикалық қызметтің басым түрлерінің тізбесін кеңейтуді ұсынады.

Атап айтқанда, біздің нақты ұсыныстарымыз келесі:

ЭҚЖЖ 96.01 — тоқыма және үлбір бұйымдарын жуу және химиялық тазалау, соның ішінде қонақүйлердің төсек-орын жабдықтарын өнеркәсіптік жуу және өндеу кәсіпорындары;

ЭҚЖЖ 77.21 — ойын-сауық және спорттық жабдықтарды жалға алу және лизинг, соның ішінде туристік, тау шаңғысы, велосипед, су және өзге де спорттық жарактарды жалға беру;

ЭҚЖЖ 95.29 және соған сай кіші санаттар — туристік және спорттық жабдықтарды, жабдықтар мен жарактарды жөндеу және оларға қызмет көрсету бөлігінде.

«Ақ жол» ҚДП фракциясының

депутаттары

О. Нұралдинов

Д. Еспаева

А. Қожахметов

М. Шынасилова

Е. Юсупов

Д. Ахметжаев

Ю. Лп

Б. Бибаев

*ЭҚЖЖ — Экономикалық қызмет түрлерінің жалпы жіктеуіші

Арнайы салық мөлшерлемесі барлық өңірде бірдей болуы керек. «Ақ жол» партиясынан Құрылтай депутаты Дәурен Ахметжаев осы мәселе бойынша депутаттық сауалды жолдады.

«Ақ жол» Демократиялық партиясы шағын және орта бизнеске түсетін салық жүктемесін азайту және барлық өңірде бірдей салық шарттарын белгілеу мәселесін жүйелі түрде көтеріп келеді.

2023–2025 жылдары фракция депутаттары бөлшек салық мөлшерлемесін 4 пайыздан 2 пайызға дейін төмендету жөнінде Үкіметке, әкімдерге және мәслихаттарға бірнеше рет ұсыныс жолдады. Нәтижесінде көптеген өңірде мөлшерлеме 2–3 пайызға дейін төмендетілді.

Жаңа Салық кодексін талқылау кезінде де біз арнаулы салық режимі бойынша бүкіл елге бірыңғай мөлшерлеме белгілеуді ұсындық. Алайда бұл ұсыныс қолдау таппады.

2026 жылғы 1 қаңтардан бастап оңайлатылған декларация негізіндегі арнаулы салық режимін қолданудың жаңа тәртібі күшіне енді. Салық кодексінің 726-бабына сәйкес, осы режим бойынша корпоративтік немесе жеке табыс салығының базалық мөлшерлемесі 4 пайызды құрайды.

Мәслихаттар қызмет түрі мен объектінің орналасқан жеріне қарай осы мөлшерлемені 50 пайызға

ПРЕМЬЕР-МИНИСТРДІҢ ОРЫНБАСАРЫ – ҰЛТТЫҚ ЭКОНОМИКА МИНИСТРІ С. М. ЖҰМАНҒАРИНГЕ

АРНАЙЫ САЛЫҚ МӨЛШЕРЛЕМЕСІ ӘР ӨҢІРДЕ ӘРТҮРЛІ БОЛҒАНЫ ЖӨН ЕМЕС

дейін төмендетуге немесе көтеруге құқылы. Демек, бір өңірде салық мөлшерлемесі 2 пайыз болса, басқа өңірде 6 пайыз болуы мүмкін.

Салық мөлшерлемелерінің мұндай айырмашылығы шағын бизнеске тікелей әсер етеді. Өйткені салыққа көбірек қаражат жұмсалса, кәсіпкердің пайдасы азайып, өз кәсібін дамыту мүмкіндігі шектеледі.

Бұған қоса, бірнеше өңірде жұмыс істейтін кәсіпкерлер мөлшерлемелер әртүрлі болса, әр өңір бойынша салық есебін бөлек жүргізуге міндетті. Бұл олардың

жұмысын қиындатады.

Қазақстан — біртұтас мемлекет. Оның егемендігі бүкіл аумағына таралады. Әрине, мемлекеттік саясатта өңірлік ерекшеліктер ескерілуі қажет. Алайда бірдей қызметпен айналысатын кәсіпкерлердің салық жүктемесі тек жұмыс істейтін аумағына байланысты әртүрлі болмауы тиіс.

Бұл мәселе ауылдық жерлер мен шағын қалалар үшін аса маңызды. Басқа өңірде салық мөлшерлемесі төмен болса, кәсіпкер бизнесін сол жерге көшіруі мүмкін. Мұндай

жағдайда ол жұмыс істейтін жерді таңдағанда сұранысқа, инфрақұрылымға және істің тиімділігіне қарағанда салықтың аздығына көбірек мән беруі мүмкін.

Кәсіпкерлер басқа өңірге көшсе, бұрын жұмыс істеген елді мекенде салық түсімі азайып, кәсіпкерлік белсенділік төмендеуі мүмкін.

Сондықтан салық саясаты кәсіпкерлерге өз өңірінде бизнес ашып, оны дамытуға қолайлы жағдай жасауы тиіс.

Біздің ұсынысымыздың мақсаты — салық жеңілдігін беру

емес, салық жүктемесінің аумаққа байланысты айырмашылығын жою.

Осыған байланысты:

1. Оңайлатылған декларация негізіндегі арнаулы салық режимі үшін бүкіл Қазақстанда 2–3 пайыз аралығында бірыңғай салық мөлшерлемесін белгілеуді және мәслихаттардың оны көтеру немесе төмендету құқығын алып тастауды;

2. Өңірлердегі салық мөлшерлемелерінің айырмашылығы шағын және орта бизнестің орналасуына және жұмысына қалай әсер ететінін талдап, нақты деректер ұсынуды, талдау барысында кәсіпкерлік объектілерінің орнын ауыстыру және бизнесті басқа өңірге көшіру жағдайларын қамтуды, әсіресе ауылдық жерлер мен шағын қалалардан облыс орталықтарына көшу жағдайларын зерттеуді;

3. Шағын және орта бизнес үшін барлық өңірде бірдей негізгі салық шарттарын қамтамасыз ету мақсатында Салық кодексіне қажетті өзгерістер енгізу мәселесін қарастыруды талап етеді.

Құрметпен,

«Ақ жол» ҚДП фракциясының

депутаттары

Д. Ахметжаев

Д. Еспаева

О. Нұралдинов

А. Қожахметов

М. Шынасилова

Е. Юсупов

Б. Бибаев

Ю. Лп

Мен мәдениет саласында жетпіске жуық жыл, білім беру саласында жарты ғасырдан астам еңбек еттім. Бүгінде де қоғамдық жұмыстарға белсене араласып, ел өміріндегі маңызды мәдени-рухани шараларға қатысып келемін. Ұзақ ғұмырымда талай тарихи кезеңнің күәсі болғандықтан, еліміздің бүгінгі тыныс-тіршілігіне аға буын өкілі ретінде сергек көзбен қараймын.

Токсан жасқа таяған шағымда Қазақстан мен Өзбекстан арасындағы достық пен бауырластық қатынастардың жаңа мазмұнмен толығып, биік деңгейге көтеріліп келе жатқанын көру — мен үшін үлкен қуаныш. Бұл берік байланысты халықтарымыздың тарихи жақындығымен қатар, мемлекет басшыларының өзара сенімі мен ізгі ниеті де нығайтып отыр.

Жоғары мәртебелі Қазақстан Республикасының Президенті Қасым-Жомарт Кемелұлы Тоқаев пен Өзбекстан Республикасының Президенті Шавкат Миромонұлы Мирзиёевтің достықты, тату көршілікті, стратегиялық әріптестік пен одақтастықты нығайту жолындағы еңбегін ерекше атап өткім келеді. Олардың тұрақты кездесулері, ашық пікір алмасуы және ортақ мәселелерді өзара түсіністікпен шешуге ұмтылысы елдеріміз арасындағы сенімді бекемдей түсуде.

Мемлекеттер арасындағы жақсы қарым-қатынастың ең үлкен жемісі — оның халықтар жүрегінен орын алуы. Бүгінде қазақ пен өзбек азаматтарының бір-бірінің елінде еркін араласуы, мәдениет пен өнер өкілдерінің кездесуі, қаламгерлердің шығармашылық байланыстары және жастардың өзара сапарлары — достық саясатының нақты көрінісі.

Қазақ пен өзбек — ғасырлар бойы көрші отырған, қуанышы мен қайғысын бөліскен, салт-дәстүрі мен рухани дүниесінде ортақ құндылықтары мол бауырлас халықтар. Сондықтан бүгінгі достықтың нығаюы қазіргі ұрпақ үшін де, келешек үшін де аса маңызды.

Биыл Қазақстанның конституциялық дамуында маңызды оқиғалар болды. 15 наурызда республикалық референдумда жаңа Конституция қабылданып, 1 шілдеден бастап күшіне енді. Ата Заң адам құқықтары мен бостандықтарын қорғау, заң үстемдігін қамтамасыз ету, мемлекеттік биліктің жауапкершілігін арттыру және азаматтардың мемлекет ісіне қатысу мүмкіндігін кеңейту бағыттарын айқындады.

23 тамызда жаңа бір палаталы Парламент — Қазақстан Республикасы Құрылтайының депутаттарын сайлау өтті. Орталық сайлау комиссиясының қорытындысына сәйкес, сайлаушылардың 74,08 пайызы дауыс беруге қатысты. Конституцияның қабылдануы мен Құрылтай сайлауы еліміздің конституциялық дамуының жаңа кезеңін айқындады. Бұл өзгерістер ел бірлігін, қоғамдық тұрақтылықты, заң үстемдігін және азаматтардың мемлекет өміріне қатысуын нығайтып, халықтың әл-ауқаты мен болашақ ұрпақтың игілігіне қызмет етуі қажет.

Қазақстанда түрлі этнос өкілдерінің бір шаңырақ астында татулықта өмір сүруі — еліміздің басты құндылықтарының бірі. Өзара құрмет пен түсіністік қоғамдық тұрақтылықтың берік негізін қалыптастырады.

Қазақстан мен Өзбекстан арасындағы достық саяси деңгеймен шектелмей, халықтардың күнделікті өміріне, мәдениеті мен руханиятына терең еніп келеді. Мемлекет басшыларының бастамалары арқасында өңірлер арасындағы байланыстар нығайып, экономика, сауда, көлік, туризм, білім, ғылым, мәдениет және өнер салаларындағы өзара іс-қимыл кеңеюде.

Мемлекеттер арасындағы достықтың ұзақ ғұмырлы болуы үшін экономикалық және саяси байланыстармен қатар, халықтардың жүрегінің жалғайтын рухани көпірлер де қажет. Оның ең берік тұғыры — мәдениет пен өнер.

Әдеби-мәдени байланыстардың бұрыннан қалыптасқан дәстүр негізінде жалғасып келе жатқаны көңілге жылылық ұялатады. Мен саналы ғұмырымда қазақ пен өзбек әдебиеті мен өнерінің көрнекті өкілдері арасындағы шығармашылық әрі достық қарым-қатынастарға талай мәрте куә болдым. Ұлы Абайдың Әлішер Науаи шығармашылығына құрметпен қа-

БАУЫРЛАСТЫҚ БАЙЛАНЫС ЖАЛҒАСАДЫ

рауы, Сәбит Мұқанов пен Ғафур Ғұлам арасындағы достық — екі халықтың рухани жақындығының жарқын мысалдары.

Бұл тарихи сабақтастық бүгін де жалғасып келеді. Қаламгерлер мен өнер адамдарының кездесуі, шығармаларды өзара насихаттауы және ортақ мәдени жобаларға қатысуы халықтар арасындағы достықты нығайтады.

Жақында Ташкентте Өзбекстанның халық хафизы, ұлттық әншілік өнерінің көрнекті өкілі Фахриддин Умаровтың туғанына 100 жыл толуына арналған тағылымды іс-шараға Қазақстанның зиялы қауым өкілдері, қоғам белсенділері және өнер қайраткерлерімен бірге қатыстым.

Сол күні қазақстандық делегацияны Қазақстан Республикасының Өзбекстан Республикасындағы Төтенше және Өкілетті Елшісі Ералы Лұқпанұлы Тоғжанов қабылдап, екі ел арасындағы байланыстарды одан әрі тереңдетуге бағытталған жұмыстар туралы әңгімелесті. Елшімен болған мазмұнды кездесуде Қазақстан мен Өзбекстан арасындағы әдеби-мәдени және гуманитарлық ынтымақтастықты одан әрі дамыту мәселелеріне назар аударылды. Бұл кездесу мәдени-гуманитарлық байланыстың мемлекетаралық қатынастардағы маңызын тағы бір мәрте көрсетті.

Елшіліктегі кездесу Өзбекстан Жазушылар одағында жалғасып, онда қоғам қайраткері, Қазақстан Республикасы Парламенті Мәжілісінің VI және VII шақырылымдарының депутаты Фахриддин Қаратаевтың Фахриддин Умаровтың өмірі мен шығармашылығына арналған «Мәңгілік ғұмырлы хафиз» кітабының тұсаукесері өтті.

Мен бұл еңбекті бір ғана өнерпаздың шығармашылық жолын таныстыратын кітап деп қабылдамаймын. Ол халқымыздың рухани жадын жаңғыртып, қазақ пен өзбекке ортақ мәдени мұраны кейінгі ұрпаққа жеткізуге бағытталған маңызды

еңбек. Хафиздің өнерін зерттеу мен оның орындаушылық дәстүрін зерделеу — ұлттық өнер сабақтастығын қамтамасыз етудің бір жолы.

Фахриддин Қаратаевтың үш тілде жарық көрген «Менің Отаным — Қазақстан», сондай-ақ «Ел жүрегінде», «Ел перзенті. Халық хафизы», «Ел сенімі — аманат» атты кітаптарында елге деген сүйіспеншілік, ұлттық құндылықтарды құрметтеу, адамгершілік пен азаматтық жауапкершілік мәселелері көрініс тапқан. Автордың Фахриддин Умаровтың мұрасын зерттеп, насихаттаудағы еңбегі ұлттық рухани мұраны сақтауға қосылған елеулі үлес деп білемін.

Мұндай кітаптар мен мәдени іс-шаралар екі халықтың рухани тарихындағы ортақ тұлғаларды танытып, жас ұрпаққа достықтың нақты үлгісін көрсетеді. Соңғы жылдары қазақ пен өзбек қаламгерлері мен өнер адамдарының кездесулері, кітап таныстырылымдары және әдеби-мәдени жобаларының көбеюі — бұрынғы буын жалғастыратын ізгі дәстүрдің жаңа жағдайда қалғасуы.

Бауырластықтың тағы бір көрінісі — Ташкент облысының Бостандық ауданындағы Қараманас ауылындағы №34 мектепке XX

ғасырдағы қазақ әдебиетінің көрнекті өкілі, проза, публицистика, драматургия және аударма салаларында еңбек еткен Рахматұлла Райымқұловтың есімі берілуі. Бұл — қазақ әдебиетінің тұлғасына көрсетілген құрмет қана емес, екі халықтың әдеби-рухани байланыстарының тереңдігін танытатын маңызды мәдени оқиға. Осындай бастамалар ортақ тарихи жадымызды сақтап, кейінгі ұрпақтың бір-бірінің мәдениетін терең тануына жол ашады.

Қазақ пен өзбек халықтарының тарихы мен тағдыры ғасырлар бойы қатар өріліп келеді. Бізді ортақ салт-дәстүр, тіл мен әдебиет, өнер мен руханият, ең бастысы, өзара құрмет пен бауырластық сезімі байланыстырады. Сондықтан бүгінгі ұрпақтың міндеті — атадан балаға жалғасқан достық дәстүрді сақтап, оны жаңа мазмұнмен байытып, келешекке жеткізу.

Мен мәдениет пен білім саласында ұзақ жылдар еңбек еткен, қазақ пен өзбек әдебиеті мен өнеріне жақын жүрген азамат ретінде халықтарды жақындастыратын ең мықты көпірлердің бірі мәдениет пен өнер екеніне кәміл сенемін. Әрбір әдеби кездесу, жаңа кітап пен шығармашылық жоба — халықтар достығына қосылған үлес. Осы игі дәстүр жалғаса берсе, ғасырлардан келе жатқан рухани сабақтастықтың болашақта да үзілмейтіні анық.

Қазақстан мен Өзбекстан Президенттері Қасым-Жомарт Кемелұлы Тоқаев пен Шавкат Миромонұлы Мирзиёевтің екі ел арасындағы достық пен бауырластықты нығайтуға бағытталған ізгі бастамалары алдағы уақытта да жалғасын табуына сенемін. Халықтарымыздың өзара құрметі мен сенімі терең тарихи негізге ие. Сол берік негізді қазіргі заман талабына сай жаңа мазмұнмен байытып, кейінгі ұрпаққа жеткізу — баршамызға ортақ міндет.

Екі ел басшыларының өзара түсіністік пен тату көршілікке негізделген саясаты қазақ пен өзбек жұртының ғасырлардан келе жатқан достығын одан әрі бекемдей берсін. Елдерімізде бейбітшілік пен тұрақтылық орнап, халықтарымыздың береке-бірлігі арта берсін.

Бауырластық байланыстардың тамыры тереңде. Ең бастысы — сол тамырды үзбей, жаңа буынға аманаттау. Қазақ пен өзбек халықтарының достығы мен рухани жақындығы мәдениет, әдебиет және өнердің алтын арқауы арқылы алдағы уақытта да жалғаса береді деп сенемін.

Хамроқұл ДАВРОНБЕКОВ,
мәдениет және білім салаларының
ардагері,

Сайрам ауданының құрметті азаматы,
Түркістан облысы,
Сайрам ауданы,
Қарабұлақ ауылы

Адам баласына тән Азгермейтін мінез қай заманда өмір сүрсе де, өз ғұмырының ұзақ болуын, денсаулығының мықты болуымен байланыстыратыны белгілі. Сондықтан адам әрқашан да өз денсаулығына зиян әкелетін науқасты емдеуді бірінші жолға қойып отырады.

Адамзат даму үрдісінде пайда болған қауымдастық өмірдің биігі – мемлекетті адамдар құрайтындықтан, адамдардың мінез-құлқының ерекшелігіне сәйкес іс-әрекеттері сол қоғамда пайда болатын кемшіліктердің айнасы сияқты қалыптасып жатады. Қоғамдағы болатын зиянды құбылысты уақытында анықтап, оны жоюдың жолы, тек осы олқылықтың пайда болу себептерінен арылу екенін ұғу қажет. Яғни жемқорлық қоғам өміріне зиян әкелетін дерт болғандықтан, оны жою үшін ең алдымен оның пайда болу себебін анықтау қажет.

Жемқорлық жүздеген ғасырлар бойы адамзат даму жолында пайда болған жақсы салт-ғұрыптардан негіз алғанымен, уақыт озып адамдар қауымдастығы дамыған сайын өзгеру салдарынан жақсы әдеттердің жаманға айналуынан пайда болған созылмалы, қоғамдағы емі жоқ науқастың ауыр түріне айналып отыр. Алғашқы адамдар қауымдастығы дүниеге келген кездерде осы қауымдастықтың дамуына, мүшелерінің ынтымағы мен бірлігінің нығаюына ықпал еткен тәрбиелік мәні бар сый-сияпаттар салт, ғұрыптар түрінде пайда болған.

Адамзат өркениетінің тарихи өткен даму жолында адамдар жабайылық өмірден бастап мыңдаған жылдар сан қилы кезеңдерді бастарынан өткізді. Жабайылық шеңберінен шығып, адами өмір сүру деңгейіне көтерілуі, олардың қарым-қатынастары мен ойлау жүйесі өзгеріп, рухани тәрбие арқылы жетілуінің нәтижесінде қауымдасып өмір сүруге бейімделгені белгілі. Адамзаттың даму тарихын қазіргі зерттеушілер еуроцентризм ұғымында: жабайылық, құлдық, феодалдық және капитализм дәуірі деген саяси баға беру негізіндегі сатыларға бөлетіні белгілі. Бірақ зерттеушілер күні бүгінге дейін адамзат басып өткен осы сатылардағы адамдардың биологиялық, физиологиялық және саяси-әлеуметтік өзгерістеріне ғылыми талдаулар жасағаннан, адам санасының өзгеруі, жетілуі нәтижесінде басталған өзгерістердің қалыптасуы, халықтардың этнопсихологиялық дамуының саналуан ерекшеліктерінің адамзат өркениетіне қосқан пайдасы мен зияны бар ықпалына сараптама жасаған ғылыми тұжырымдарды кездестіру қиын.

Өкініштісі, қазіргі кезеңде адамзат өркениетінің әр даму сатыларына кезінде әкелген жағымды, не болмаса жағымсыз ықпалдарын зерделеп анықтаған ғылыми философиялық негізде талдау мен зерттеу нәтижелерінің тапшылығы байқалды.

Өйткені ежелгі шығыс өркениеті ұстанған адамның рухани жетілуін негізге алатын философия бағыты әлсіреп, оның орнына кейінгі батыстық тез пайда, табыс әкелетін техника мен технология ғылымының дамуының орын алуы салдарынан пайда болған қайшылықтары шешілмейтін тығылыққа тірелген.

Қазіргі кезеңде техника мен технология ғылымдарның деңгейі өте жылдам дамып, ал адамдарды табиғи дамуға жетелейтін гуманитарлық ғылымдар мен рухани тәрбие беру жүйесі кенжелеп артта қалуы, олардың рухани азуына ықпал жасап, адамзат өркениетін дағдарысқа әкелетін жол ашып отыр. Бұл мәселені ешбір саяси шешім, не бір шаралар түзете алмайды. Өйткені адамзаттың табиғи дамуындағы тепе-теңдік заңдылығы бұзылуынан туындайтын қайшылықтардан арылмай, қоғамдық өмірдің ең ауыр індеті жемқорлықпен күресте қандайда бір оң нәтижеге жету мүмкін емес.

ЖЕМҚОРЛЫҚТАН ҚҰТЫЛАТЫН КҮН БАР МА?

Адам табиғаттың бір бөлшегі болғандықтан, табиғи дамып жетілуі өте күрделі, сана жетпейтін деңгейде болуы, оны жасанды роботты жетілдірудей басқару мүмкін емес. Табиғат пен адамның жаратылысына негізсіз араласу адамзатқа опат әкеледі (Әл-Фараби тағылымы). Ал пайда болған қайшылықтарды жеңудің жолы адамдардың дамуындағы табиғи тепе-теңдікті қалпына келтіріп сақтау және дамыту болатынын ұғу қажет.

Дүниежүзілік қоғамның даму тәжірибесіне үңілсек, жемқорлықтың пайда болуы адамзат тарихындағы қоғамдасып өмір сүруге қатысты өткен замана сатыларындағы қауымдастықтарға тән билік жүргізудің өзгеріп отыруына байланысты болғанын көруге болады. Адамдар қауымдастығының дамуы мен оны басқару деңгейі неғұрлым өскен сайын, жемқорлықтың деңгейі, қоғамдағы орны мен ықпалы өзгеріп отырған. Қоғам дамуындағы бұл заңдылық жемқорлықтың пайда болуы қоғамдағы билік жүргізу деңгейімен тікелей байланысты екенін көрсетеді. Адамзат өмірінде қауымдастықтардың жетіліп мемлекет құру деңгейіне өтуі, оны басқару жүйесінің бюрократиялық әдіске көшуі әкелген жемқорлық, қоғамдардың жазылмайтын дертіне айналуына алып келді. Оны әлемдегі ерте заманнан мемлекет институтының дамуына үлес қосқан елдердің тарихынан көруге болады.

Мысалы, Қытайдың мыңдаған жыл сатылап өткен тарихи жолының билік жүргізу жүйесіндегі бюрократиялық басқару тәжірибесінің әлемдік қоғамның даму үрдісіне қосқан үлесі анық көрінеді. Тарихи деректерге сүйенсек, әлемде мемлекет деңгейінде алғаш жемқорлықпен күресу алты-жеті ғасыр бұрын Қытай империясында қолға алынған екен. Ал еуропалықтар он жетінші-он тоғызыншы ғасырда, жемқорлықпен күресуді капитализмнің пайда болып дамуына байланысты біраз қолға алып, нәтиже болмағаннан кейін күресті тоқтатқаны белгілі.

Жиырмасыншы ғасырда жемқорлық мемлекеттердің басқару жүйесіне етене еніп, бүкіләлемдік қаржылық транснационал компаниялардың экономикалық экспансия жүргізуінің құралы болуы нәтижесінде дүниежүзілік көлеңкелі пайда табу жолын қуған экономиканың дамуына алып келді. Қазіргі кезде әлемдегі көлеңкелі экономиканың айналымындағы қаржы көлемі 67 триллион доллар шамасына жеткені мәлім.

Капитализм қоғамының өмір сүру негізі пайда табу (прибыль) болғандықтан, әлемдегі барлық елдердің басқару жүйесіне тән ең қатерлі дерт, жемқорлықтың кең етек

жаюы, қоғамның дамуына тән заңдылықтан туындайды.

Ал біздің елдегі жемқорлықтың екпінді дамуын тоқтатуға бола ма деген сұраққа жауапты ғылыми жолмен іздеуіміз қажет.

Жауапты жалтақтамай, сауатты сараптама арқылы біздің қоғамдағы жемқорлыққа жол ашқан себептерді анықтап, содан кейін жемқорлықтан құтқаратын жол табу керек деп санаймыз. Яғни, адамзаттың екінші ұстазы ұлы Әл-Фараби айтқандай: «Ғылым – ақиқатқа жету...» деген жолды ұстанып, мейлінше ғылыми негіздерге сүйенуіміз қажет.

Қазақ жерінде жемқорлықтың пайда болу тарихы патшалық Ресей империясының отарлау саясатымен тікелей байланысты. Бодандыққа душар болған қазақ еліне орталықтан билеу жүйесін енгізіп, бұрынғы қазақи феодалдық қоғамдағы қалыптасқан дала демократиясы жойылды. Оның орнына ортадан басқару бюрократиялық жүйе енгізу салдарынан ел арасындағы туындайтын даудамайды шешіп, бақылауда ұстайтын билер институтының жойылуы, осы даудамайдың шешімдері халықтың назары мен ықпалынан шығып кетті.

Қазақ жерінде жұрттың жік-жікке бөлінуі, болыс сайлаулары енгізілуі парақорлықтың жолын ашып, қазақтар бұрынғы бірлігінен айырылып партия-партияға айналған топтар күрестерінің салдарынан жемқорлықтың құрбаны болуына жол ашты.

Қазақстандағы жемқорлық дертінің өрбуіне әкелген негізгі себептер:

Социализм жүйесінен нарықтық капитализм жолына өту кезеңін ғылыми сараптама жасау жолымен экономикалық бейімделудің сатылы (поэтапно) бағытын ұстанудың орнына, елімізде орын алып, қалыптасқан халық шаруашылығының экономикалық потенциалын шашыратып, ұлттық байлықтың әділдік жоқ талан-таражға түсуі салдарынан, қоғам ешқашанда мүдделері үйлеспейтін екі топқа бөлінді. Ел байлығына ие болған аз ғана топ байып, ал өз еңбегімен сол ұлттық дәулетті өндіріп-өсіргендер кедейге айналуынан туындаған қайшылықтар жемқорлыққа жол ашты.

Ел басқару жүйесіндегі кадрлердің партиялық нұсқау орындауға мықты, бірақ

экономиканың даму заңдылығынан хабары аз саяси элита, ортақ меншіктікті жеке меншікке айналдыру жолында көптеген кешірілмес қателіктер жіберді.

Мүмкіндігінше, әр салалардағы өнеркәсіп орындары мен ауыл шаруашылығын сақтай отырып өзгерістер енгізудің орнына ғылыми негізі жоқ бағытқа барудың әкелетін зияндарын есепке алмай, еліктеумен батыс капитализмінен көшірген нұсқалардың әлі де жалғасуы орын алып отыр. Ұлттық байлықты бөлуде тек биліктегілер мен олардың туыс-таныстарының баюына мүмкіндік туғызғандықтан, қанағатсыз, ұяттан безген жасанды «буржуазия» пайда болуы салдарынан халықтың кедейленуіне жеткізген себептер: тәуелсіз мемлекеттің алғашқы қадам жасаған бастапқы кезеңінде, біраз саяси мәселелердің сауатты шешілуіне бұрынғы саяси элита ішіндегі ұлттық мүддені қорғауға күш салған азаматтар мен оларды қолдаған зиялы топ белсенділерінің ықпал етуімен демократияғалық қоғам құруға бет бұрған еді.

Бірақ басқару жүйесінде өз ықпалдарын күшейтіп, ұлттық байлықтың қазанынан мейлінше үлестерін алған ат төбеліндей топ тоқсаныншы жылдың ортасынан бастап тәуелсіз мемлекеттің дамуына жаңа бағыт енгізіп, автократиялық басқару ыңғайына қарай Ата заңға толықтыру енгізу орын алды. Соның салдарынан басқару жүйесі халық пікірімен санаспай, автократия жүйесін күшейтіп «демократияны» шымылдық ретінде пайдалана бастады. Бұл жол да жемқорлықтың көбеюіне жол ашты.

Елімізде экономиканы қайта құру (капитализмге ену) сауатсыз жолмен шешіліп, тек ұлттық қазынаға ие аз ғана топ ел байлығын өзара бөлісумен қоса, шет ел меншігіне сатудан пайда табуды жолға қоюы жемқорлықтың жаңа тәсілдерін әкелді.

Қазақстандағы жемқорлықпен ұлттық байлығын тонаған ел деп, бүкіл әлемге жария етіп халқымыздың беделін жер еткен «Қазақгейт» ісінен бұрынғы биліктің ешқандай сабақ алмауы жемқорлықтың дамуына тежеу болмайтынын анық көрсетті.

Жемқорлықтың артуын тежеудің орнына әлемдік капитализмнің дамыған елдерінің «үздік тәжірибесі» деген сылтаумен ұлттық байлықты тонап шетелде жасырған азаматтардың заңсыз жиған дәулетіне кешірім жасауды заңдастыру жемқорлықтың өрісін кеңейтіп, қоғамдағы рухани тәрбиелік үдерістің жаңсақ бағытқа (протекционизм) ауысуына жағдай туғызды.

Сыбайлас жемқорлықтың пайда болуы мен дамуына ықпал жасап отырған жағдай – кадр таңдаудағы орын алған кемшіліктер болар. Жоғары лауазымды

азаматтар және биліктің төменгі сатысы аудан әкімдеріне дейін балаларын, туыстарын, тамыр-танысын билік жүйесі мен пайдаға бататын орындарға жайғастыруы етек жаймауы тиіс. Кейбір облыс әкімдерінің қала, аудан басшыларына жеке мемлекет қаржысын өздерінің және жаңындары мен таныстарының жеке кәсіптерінің даму қорына айналдыруына тыйым салудың орнына, ондайлардың мәнсабын өсіріп, жауапкершіліктен құтылуына ықпал етуі орын алды.

Әлемдік қоғамның даму тәжірибесінде демократиялық құндылықты бағалайтын елдердің озық тәжірибесі, кадрлерді таңдау мен тәрбиелеу жүйесіндегі ұрпақтар жалғастығын (егде – орта – жас кадрлар арасындағы тепе-теңдік) сақтаудың кемшіндігі.

Біздің қоғамда кеңес дәуірінен қалған дағды – биліктің шешім қабылдайтын жоғары сатысындағы адам қартайғанша орнында отыру үрдісі жалғасты. Өмір тәжірибесін көрмеген, халқымыздың менталитетінен хабары аз, теориялық білім ғана алған жас кадрлерді билікке көптеп әкелу (Хрущев әдісі), іс жүзінде басқару жүйесіндегі авторитарлық биліктің шешімдерін іске асыруға ыңғайлы болғанымен, бұл жол қоғамдағы өмір заңдылығынан туындайтын мәселелердің шешілуіне келгенде тежеу болатыны белгілі. Осы кемшілік жалғасса, жемқорлық келешекте де өрши берері айқын.

Біздіңше, жемқорлықтан құтылу үшін жасайтын қадамдар:

Ел басқару жүйесіндегі бюрократиялық ғылыми негізі жоқ автократиялық билікке мүмкіншілік туғызып, мемлекеттік бюджетті негізсіз ысырапқа әкелетін артық басқару буындарынан құтылу қажет.

Дамыған демократиялық елдердегідей Конституция талабына сәйкестендірілген, азаматтардың лауазымдарына қарамай заң алдындағы жауапкершілігін теңестіретін, мемлекеттің жоғары лауазымдағы тұлғаларға арнайы жеңілдіктерді заңдастыруға жол бермейтін, мемлекеттік билік жүйесінің жоғары лауазымдағы тұлғаларының іс-әрекеттері конституциялық соттың бақылауында болатын мемлекеттік басқарудың жаңа жүйесін құру қажет.

Президент пен премьердің тікелей парламент шешімдері мен халықтың пікір-талабына тәуелді болуын заңдастырған жөн. Аймақ басшылары Үкімет пен Құрылтайдың ұсынысымен жергілікті өзін-өзі билеу заңы негізінде сайланып, қоғамдық халық бақылауында қызмет істеуін іске асыру керек.

Конституциялық сот – биліктің үшінші тармағы (ал жоғарғы соттан бастаған сот жүйесі биліктің тармағы бола алмайды, олар билікке тәуелді) дербес жұмыс істейтін, мемлекет пен үкімет басшыларына тәуелсіз, арнайы заңмен құрылып, Ата заңның орындалуын қадағалайтын, ол аймақтардың қоғамдық ұйымдар өкілдерінің ұсынысы бойынша парламентте ашық бекітілетін мемлекеттік билеу жүйесін халықтық бақылауда ұстайтын жоғарғы орын.

Конституциялық сот мүшелеріне қойылатын қатал талаптар: ұлтының мүддесі мен халықтың намысын қорғайтын, ары таза, адами қасиеті зор, дүниеқорлық, төкепарлық пен атаққұмарлықа жол бермейтін, жұртқа сыйлы, жан-жақты білімді, тәжірибесі мол, мінезі ұстамды және философия, экономика, заң, саясатты жақсы меңгерген, мемлекетшіл алпыс жастан асқан азаматар сайланғаны абзал.

Ең жоғарғы мемлекет басқаратын лауазымды тұлғалардан бастап биліктің төменгі сатысы әкімдер, министрлер депутаттардың отбасы мүшелері мен туыстарының алғаш бизнес құрғандағы қаржылық көзінің заңдылығын тексеретін арнайы мемлекеттік комитет құру. Заң бұзушылық анықталған жағдайда, өз еркімен жинаған байлығының 70 пайызын мемлекетке қайтаруға тиіс. Оған келіспесе сот арқылы үлессіз реттелуі қажет. Әділдікті сақтау үшін, олардың билік жүйесіне қатысы жоқ кездердегі ашқан бизнестері қызмет бабын пайдалану арқылы дамымаған болса, ондай кәсібі сақталады.

Заң бұзған азаматқа қалдырылатын үлес оның отбасының келешекте бизнесін тазалықпен жалғастыруға мүмкіншілік жасауға бағытталады.

Мемлекет пен аймақтарда ел басқарған азаматтардың отбасы мүшелері мен туыстарының билікке араласуын, бизнестерін дамытуда тамыр-таныстарын пайдалануды қатаң заңмен бақылауда ұстау керек.

Демократиялық қоғамда адамға табынуға (вождизм) жол берілмеу үшін, мемлекет пен үкімет басшысы, министр, әкімдер мен қатардағы жұмысшы заң алдында өз әрекеттеріне бірдей жауапқа тартылуын бақылауды заңмен бекіту қажет. Мемлекет пен үкімет басшыларының заң алдындағы жауапкершіліктері қарапайым азаматтардың құқығымен бірдей болып, оларға қандай да бір ерекше жеңілдік берілмеуі тиіс. Тек сонда ғана заң бойынша әділ шешім қабылдай алады. Осындай заң қоғам өмірінде орын алғанда ғана, паралауға (беруге), сыбайласқан жемқорлыққа тосқауыл болады.

Билік жүйесіне көлеңкелі экономикаға қатысы бар, ел байлығын тонаумен айналысып, оффшорлық аймақтар арқылы табыстарын жасырғандарды, отбасы мүшелерін ел басқаруға қатысы бар орындарда қызмет етулеріне, сайлануға тыйым салуды заңдастыру қажет.

Жоғары білім алған жас мамандарды келешекте ел басқаруға тарту үшін арнайы заңмен құрылған кадрлық резерв мектебінен өтуі қажет. Оларды дайындау, алдымен жер-жерлерде, салаларда қатардағы қызметтен (жұмысшыдан) бастап сатылап өсетін еңбекпен тәрбиелеу жүйесі керек. Ал жас мамандарды бірден министрлік, ведомстволарда жұмысқа қабылдаса, олар қандай мықты білім алған болса да, іскерліктен гөрі, мәнсап қуған өзімшіл, төкепар бюрократия мен карьер қуған жолда қалыптасатыны белгілі.

Жемқорлыққа қатысты сот арқылы жауапкершілікке тартылған азаматтарды, әкелген шығынды толық қайтарды деп, оларға айыппұл салып қана шектелуге тыйым салу қажет. Ұры бір адамға немесе ұжымға зиян әкелетіндіктен, оларға зиянын толық қайтарса, айыппұл салып босатуға

болатын да шығар. Ондай шешімді халық пікірімен санасып шешкен жөн деп санаймыз. Парақор өз әрекетімен барша қоғамға зиян әкеледі, оларға кешірім жоқ. Олар ұрпақ тәрбиесіне зиянын тигізіп, қоғамдық сананы ірітеді.

Саяси партия туралы заң бойынша, сайлауда дауыс алған партиялардың парламенттегі депутаттары арқылы билік жүйесіне ықпал етуі қажет. Сол партияның облыс, ірі қала, аудандағы бөлімшелердің билікке араласуына тыйым салу қажет. Олардың ұсыныстарын партияның орталық ұйымына жіберу арқылы шешу жүйесін енгізген жөн. Сонда ғана жергілікті өзін-өзі басқару жүйесінде әділдік болады.

Саяси-экономикалық реформаларды жүргізіп, жаңа ел басқару жүйесін енгізуді Жарғы, Заң қабылдаумен шешу ешқандай нәтиже бермейді. Бұл тұрғыда жалпыхалықтық әділетті референдум арқылы бір тұжырымға келіп, көпшілік қолдаған пәрменді Ұлттық бағдарлама болуға тиіс. Өйткені Бағдарлама Ата заңды қоғам дамуына қайшылық әкелетін толықтырулардан тазартып, соның негізінде заңдарды өзгертіп, нағыз халықтық бағытты бекітетін үрдіске жол ашқаны жөн. Референдум өткізу тәртібі халықтың бақылауында болуы ләзім.

Жемқорлық індетіне тек билікті ғана біржақты кінәлау ақиқатқа қайшы келеді. Қазақта «Халқы қандай болса – ханы сондай болады» деген даналық сөз бар.

Бабалардан қалған рухани құндылық, жігер, намыс, парасаттылық адами қасиеттерін жоғалтқан, құлдық сана билеп еліктеумен жүрген жұртты кім сыйлайды? Бірлігімізден айырылып, кім мақтаса соған еріп, пайда мен мадаққа құлай жығылып, өз қатемізді көрмей, басқаның кемшілігін түгендеуден аспай, кім жетектесе соған еретін мінез-құлықты түземей ел бола алмаймыз.

Бұл кемшіліктен шығудың негізгі жолы – ұлттық сананы жетілдіріп, соның негізінде

ел намысын қорғайтын қоғамдық жаңа сана қалыптастыру қажет.

Ұлттық сана қалыптастыратын тәрбие отбасынан басталады. Алдымен халқымыздың бай құндылығы отбасының намысын содан кейін жік-жікке руға, жерлестікке бөлінуден жиреніп, ел бірлігін сақтап, ұлттың намысын қорғайтын сана қалыптастырайық.

Тағы бір өте өзекті мәселе.

Бізде тіл жанашырлары көп, бірақ тіл мәдениеті неге жоқ, оның түпкі себебін қайда жатыр? Осы сұраққа бас ауыртпай жүргендердің үні неге естілмейді. Бізде екінші бірі: елімізде тұрып жатқан басқа жұрт өкілдері неге мемлекет тілінде сөйлемейді деп ұрандатуға бейім. Бірақ солардың өздері неге қазақ тілінің қасиетін сақтап, намысын қорғауды өздерінен бастамайды. Өкінішке қарай, қазақтардың өздері таныстарымен, балаларымен кез келген жерде таза қазақша сөйлесудің орнына, маңайында бір орыс, не орыс тілді бір шала қазақ отырса, солардың ығына жығылып, өз тілін екінші кезекке ысыра салады. Бұл не? Құлдық мінездің шырқау шегіне жеткен жағымпаздықтың салдары ма, жоқ әлде түйсінгенді қалыптасып қалған өзін-өзі кем санайтын жігерсіздіктен бе?..

Терең ойласақ, бұл біздің тіл мәселесіне жеңіл-желпі қарайтын тіршіліктегі мәдениетсіздігіміз бен сауатсыздығымызда жатыр. Біз өзімізді мәдениетті көрсетуге тырысып, әркез көшеге шығарда жақсы киінуге, біреумен кездесуге, не қонаққа барғанда өзіңді қалай ұстауға мұқият көңіл бөлетінімізді ұмытпаймыз. Ал енді біреумен қазақша сөйлегенде қаншалықты тіл мәдениетін сақтап, ойымызды ұғынықты жеткізе алдық па деп ойламайтынымыз, ол біздің тіл мәдениетінен хабарымыздың аз екенін көрсетеді.

Содан да болар, қазақ тілінің бай қасиетін білмейтін, шала сауаттылар (тіл сауаты), өздері орыс тілін шала меңгерсе де, орысша сөйлеуге бейім келеді, кейбіреулері қазақша-орысша сөздерді суша араластырып, қойыртпақ жасайды.

Бұндай әдет көбінесе өзін көп оқыған интеллектуалдымын, зиялымын деп санайтын, бірақ өздерін мәдени сауаттылыққа тәрбиелемеген, оқуы көп болғанымен, тоқуы аз азаматтарда кездеседі. Бір қиналатын жағдай мынада: оның осы тіл мәдениетсіздігі газет-журналдарда, көгілдір жәшік пен радиодан беретін бағдарламаларда кеңінен орын алатыны өкінішті. Кейде отандық теле-шоуларды көріп отырып, оны жүргізушілер мен мәдени майдан «жұлдыздарының» сауатсыз, мәдениеті шамалы сөздерінен өсер ұрпақ қандай тәлім-тәрбие алып жарытады деген ой мазалайды.

Тізе берсе, кемшілік көп, бірақ біздің бабаларымыздың «Құдай аяғымды алса алсын, бірақ тілімнен ақсатпасын» деген даналығын ұмытпасақ. Неге десең, тіл ұлттың жетілгенін, оның мәдениетінің деңгейін көрсетеді. Тілсіз – ұлт жоқ. Тілдің мәдениеті төмендесе, ол әлсіреп өз ұлтының дамуын тежейтін жағдайға ұшырап, келешек ұрпақтың рухани азғындыққа душар болуына әкелетіні де аян.

Қазақ тілінің тарихи даму жолы халқымыздың талай ғасырлар бойы басып өткен сапарының айнасы. Біз қазақ тілінің әлем халықтарының ішіндегі бай тілдің бірі екеніне күмәнданбауымыз керек. Өйткені қазақ тілінде әрбір сөздің үштен – онға дейін, кейбірінің одан да көп баламасы кездесетін бай тілге жатады. Бұл – әлем халықтары арасында сирек кездесетін қасиет. Өзіміз дәріптеп жүрген орыс тілінің өзінде бұл қасиет шамалы. Кейбір қазақ тіліндегі сөздің баламалары орыс және бізге таныс басқа тілде кездеспейді. Қазақ тілінің тағы бір қасиеті – басқа халықтарда сирек ұшырасатын – астарлап сөйлесу жүйесі бар. Өкінішке қарай, қазір астарлап сөйлеу қасиетінен қазіргі замандағы қазақтар айырылып жатыр.

Болат ДҮЙСЕМБІ,
саясаткер-экономист, Қазақстан
Журналистер одағының мүшесі

Алматы

Иә, Қазақстан Үкіметінің ең ауыр, қиын кезеңде – 1938-1951 жылдар аралығында 13 жыл басқарған Нұртас Ондасынов пен ұлы ақын Темірхан Медетбек туып-өскен ауылда мен де өмірге келіппін. Біздің ауылдың он тоғызыншы ғасырдағы аты «Кебеже» болған екен. Азын-аулақ отбасы мал-жанына жайлы болған соң Сырдың бойын жағалап, көктемде тасыған судың табанына егін егіп, қауын-қарбызын салып, төрт-түлігін өсіріп тіршілік етіпті. Заман өзгере, уақыт оза келе жаңа қоғам келгенде оның атын Каганович атындағы колхоз деп өзгертіпті. Көп ұзамай «сендер колхоз болуға азшылықсыңдар» деп бес шақырымдағы Андреев атындағы колхозға қосыпты. Тіптен, соғыстан кейін «совнаркомның» аулында тұрамыз» деген біраз өзбек ағайындар біздің ауылға көшіп те келіпті. Соғыс аяқталып, жан-жаққа күнкөріс қамымен кеткен ағайын-туғандар қайта келіп, аман қалған майдангерлер оралып, халықтың саны біршама көбейген тұста ауылдың да атын өзгертіп, Амангелді атындағы колхоз атаныпты. Ал, қазір біздің ауылдың аты басқаша. Ел басына күн туған соғыс жылдарында хас батырларша халқына қамқор болып, республиканың экономикасы мен мәдениетін қатар дамытып, қайраткерлік танытқан, саңлақ басшы атанған Нұртас Ондасыновтың құрметіне жерлерісі осы лайықты деп «Нұртас ауылы» атандырыпты.

Сонымен, біздің ауыл Түркістан қаласының күнбатыс жағында, Сырдарияға бір бес-алты шақырымдай қалған жерде орын тепкен. Мал бағып, төрт түлікті көбейтуге өте қолайлы жер. Сырдарияның жағалауы иін тірескен тал мен ну қамыс. Кейбір тұстары тіптен ит тұмсығы батпайтын тоғай болып кеткен. Сол тоғайдың ішінде қысы-жазы біздің ауылдың төрт түлігі ыңыранып, өсіп-өніп жатады. Құдайдың бір бере салған құтты мекені.

Су жағы тапшы болғандықтан ба, әлде ата кәсіп болмағандықтан ба, біздің ауылдың адамдары егін егіп, бау-бақша өсіруге аса құлықты болмады. Канал қазылатын кезде біздің ауыл жоспарға енбей қалып, Қаратаудан Қарашық арқылы келетін мол су іргедегі Крупская атындағы колхозға беріледі. Несібесін кара жердеп тауып отыратын өзбек ағайындар «сусыз өмір өмір ме?!» деп, Қаратаудың етегіндегі суы сарқырап жатқан «Абай», «Бабайқорған», «Победа» колхоздарына көшіп кетті. Олар барда ауылымыз гүлге оранып, ауламызда қияр, қызанақ, қауын-қарбыз домаланып жататын. Олар кеткен соң бау-бақша да солардың соңынан «көшіп» кетті...

Кенес Үкіметінің күшімен қиыннан қиыстырып, алып сусорғыш моторлармен өрге қарай Сырдариядан су тартып мақта егіп, бидай да өсіріп көрдік. Болмады. Ауылдың күнбатыс жағындағы өзең көктемде су тасығанда толады да, мамыр айының соңына дейін тартылады. Оған ауыл адамдары жабылып қауын егеді. Ыза сумен өскен қауын мен қарбыздың тәттілігін жеген адам ғана біледі, алып жеткізу мүмкін емес. Үлкен әкем Дәулет сол бақшаның қарауылы болды, «қазаншының еркі бар...» алғаш піскен қауынның дәмін көру бала кезімізде бізге бұйыратын. Айта берсек, Нұртас ата мен Темірхан аға туған ауылдың әңгімесі көп... Қазір ол кездің адамдары да жоқ, басқа дүниеге «көшіп» кеткен. Ауылдың келбеті де мүлдем бұрынғыға ұқсамайды... «Елу жылда ел жаңа...» деген осы болар да.

Біз Темірхан ағаның үйімен көрші болдық. Олар көшенің арғы бетінде тұрса, бергі бетінде біздің үй болды. Ал Нұртас атаның үйі Темірхан ағаның үйінің арт жағында, бес үйден кейін болатын. Қысқасы, бір көшеде ата-аналарымыз қойы – қоралас, жаны аралас, сіз-біздері жарасқан адамдар болдық. Сол ортада біздер де өсіп, жетілдік. Темірхан ағаның әкесі Медетбек (Жауғашбайұлы) орта бойлы, жүзі ашаң келген кісі болатын. Анасы Жадыра (Байдалықызы) апамыз мінезі жұмсақ, мейірбанды адам еді. Баламыз. Анам Жұмағыз жұмсап жібереді, ол кезде көршілерден тұз, сіріңке, сүт, нан... сұрай беретінбіз, бұл ешқандай әбес іс болмайтын. Қазіргі уақытта бұндай әрекет ұят саналып кетті ғой. Жадыра апамыз сұрай барғанымызда қабағын шытпай, жымиып тұрып беріп жіберетін.

Негізі Жауғашбайдан: Медетбек, Әлімбек, Пазылбек, Кенжегүл туады. Әлімбек соғыстан қайтпайды, қай майданда қаза болғаны да белгісіз. Темірхан аға солай деп айтып отыратын. Мына бір сәт есімде. Пазылбек көкенің әйелі Ақшагүл апа бір жылдары қатты наукастанып қалды. Анам Жұмағыздың «Ақшагүлдің көңілін сұрап келейін» деп, мені ертіп барғаны күні бүгінгідей көз алдымда. Төсек тартып жатқан Ақшагүл апамыздың бозғыл тартқан түрі де санамда қалып қойған. Сол кісінің денсаулығына байланысты ма, әлде балам қалада оқысын деді ме, анығын білмеймін, Медетбек ата Темірхан аға жетіжылдық мектепті бітірген тұста Түркістанға көшіп кетті.

Өзінің айтуына қарағанда, сегіз жылдықты Кентауда бітіріп, тоғыз бен оныншы класты Түркістан қаласы бойынша аты бар нөмірі 19-шы мектепте онжылдықты аяқтапты. Сол кезде

БІЗ БІР АУЫЛДАНБЫЗ

Ақын Темірхан Медетбек туралы сыр

ауылда қалған біздерге «Темірхан Алматыға оқуға кетіпті» деген хабар жетіп жатты. (Қазір бұл мектеп әл-Фараби атында). Алматының атын естіген кезде елен етіп, «біз де сонда барып оқысақ қой» деген асыл арманымызға қанат бітіп, қиялымыз шарықтап-ақ кететін. Қазір ойлап қарасам керемет қой! Алдында үлгі, өз өміріне бағыт-бағдар алатындай, Темірхан ағайын аға ұрпақтың болғаны қандай бақыт!

Ақырында сол арманның соңына еріп біз де Алматыға оқуға келдік. Түстік. Бітірдік. Сол кездің дәстүрі бойынша жолдамамен Қарағандыға кеттік. Облыстық «Орталық Қазақстан» газетінде журналист болып қызмет істеп жүргенмін, «Қазақ әдебиеті» газетіне Темірхан ағаның бір топ өлеңі шықты. Тура ағаның өзін кездестіргендей қуанып, құныға оқыдым.

...36 градусың қызуы:
Қайната алмас суыңды,
бу ете алмас көліңді,
балқыта алмас темірді,
тұтата алмас көмірді.
Дегенменен, бір тәуліктің ішінде
мың сан жылап,
мың сан рет тойлаған,
мың сан рет ашкөзденіп,
мың сан рет ойлаған
дүние жатыр аласұрып, аунақшып
36 градуста қайнаған!

Топтаманың ішінен осы өлеңі қатты ұнады. Жаттап та алдым. Осыдан кейін баспа беттерінен Темірхан ағаның жырларын іздеп отыратын болдым.

Адам өмірі де қызық қой. Болашақ түгілі, ертеңгі күннің өзін болжай алмайсың. Сөйтсем ағаның өмірі де қилы-қилы болыпты, қызығымен қоса қиындығы да қатар шауыпты. Оның бәрін Алматыға, Жазушылар одағына төрағаның орынбасары қызметіне келген кезде естідім.

Бұл тұста біз де Қарағандыда жиырма жыл тұрып, күйеуім Исламның қызметі Алматыға ауысып, көшіп келгенбіз. Бір күні қайраткер Нұртас Ондасынов туралы жазған мақаламды алып, «Қазақ әдебиетіне» басылуына көмек сұрайын деп және «Нұртас Ондасынов» атты кітабымды сыйға берейін деп арнайы Темірхан ағаның жұмыс орнына келдім.

Қаншама жылдар бір-бірімізді көрмесек те Темірхан аға бірден таныды. Төрде отырған орнынан тұрып:

– Оу, сен Гүлсімсің бе?! – деп, қол беріп амандасып, арқамнан қағып, қауқылдап қалды. Жүзінен шуағы шашылып тұр. Не дегенмен, бір көшенің шаңын бұрқыратып, қозы-лағып қуып, ата-аналарымыз аралас-құраласта өскен адамдар емеспіз бе, мен де тура жастық шағымна оралғандай қуанып тұрмын, – отыр, отыр, – деп, орындықты ұсынып, өзі маған қарсы столдың екінші бетіне жайғасты. Көбіне сұрақты Темірхан ағам қоюда, бірінші сұрағы: «Амангелді қайда?» деді. Амангелді менің туған ағам, бірақ әкемнің ағасы Дәулеттің баласы болмай екі айлығынан асырап алған. Фамилиясы да Дәулетов. Темірхан ағаммен құрдас, бір мектепте, бір класта бірге оқыған.

– Өзіңіз білетін ауылда, механизатор, балалы-шағалы... – дедім мен.

– Дәукең қалай, бар ма? Орекең қалай? – деп сұрады.

– Дәулет атам қайтыс болған, әкем Оразалы бар, ауылда... – деп, сұраған жандарының бәрінен мәлімет бердім.

– Ой, Дәукең дегендер қандай адам еді! Батыр тұлғалы, өте көрікті адам болатын. Мұрны бүркіттің тұмсығы секілді еді, сол жадымда қатты қалып қойыпты. «Соғыс жылдарында сенің Дәулет атаң мен Мәрайым көке екеуі колхозды аштыққа ұшыратпай аман алып шыққан деп әкем айтып отыратын еді. Иmandы болғырлар...» – деп, тағы да біраз адамдар туралы сұрап, өмірде бар-жоғын біліп алды. Ағаның мұнысынан елге көптен бері бармағанын, сағынышын сезгендей болдым.

Осы ойымды сезгендей өзі де:

– Гүлсім, мен көп жылдар

Маңғыстауда болып, сонда қызмет істедім, Алматыға келгеніме жыл болған жоқ әлі... келгенің жақсы болды, сені көріп досым Балтакеті ойыма оралып отырғаны, – деп, ренжіп қалмады ма дегендей, онысын күлкімен көмкеріп, маған тесіле қарап қалды. Мен жымидым. Бұл жерде бір сыр бар еді...

Қайран «ақаң», арақты айтамын, не істеткізбейді адамдарға?! Анам маған босанған кезде әкем ауылдағы замандас, қатарластарына «жуады» ғой. Сол жиынның үстінде қызды-қыздымен жаңағы Темірхан ағам айтып отырған досы Балтакетінің әкесі Өтебекпен екеуі құда боламыз деп сөз байласады. Тіптен, артынан, мен бір төрт-беске келгеніме олар құлағыма сырға да салып, кәдімгідей құда түсіп кетеді. Енді мен мектеп бітіретін кезде Өтебек келіп, «...уәдеміз бар, нағыз құда болайық, Гүлсімді балам Балтакетіге бер...» дейді ғой бағы. Мен болсам шошып, ешқандай күйеуге тимеймін, менің оқығым келеді, Алматыға кетемін деп, басу айтпақ болған Дәулет атама да, әкем Оразалыға да бет қаратпадым. Бір күнде жиналып Алматыға кетпек болдым. Анам байғұс шырылдап менің сөзімді сөйлеп жүр. Алған бетімнен қайтпасымды білген соң ақыры немере ағам Серікбайға қосып Алматыға жіберді. Ол сырттай Алматыда оқитын, қаланы жақсы біледі, мені ЖенПИ-дің жатақханасына орналастырып, қаламен аздап таныстырып ауылға қайтып кетті. Жаңағы Темірхан ағаның есіне түсіп, күліп отырған оқиғасы осы.

– Аға, кешіріңіздер, Балтакетінің жазған күнделігін жоғалтып алдым... – дедім, мен де күліп.

– Әй, Гүлсім-ай, досым Балтакеті сені шын жақсы көріп еді, менсінбей қойдың ғой... – деп, тағы да жарқырап күліп алды, – сенің 16-17 жастағы кезің ғой... ол күнделіктің апарып берген сәтіміз жақсы есімде, алдында ғана жаңбыр жауып, ауылдың жолы ми-батпақ болып жатқан. Көшенің арғы бетінен бергі бетіне өтудің өзі күш. Сол батпақпен батпақтап, туғиіміз сазда қалып қоя жаздап үйіңе зорға жеттік. Бір бала арқылы сені шақырттық. Аяғыңда дәу резиновый етігің бар, қабағың қатулы сен шықтың. Не айтарымызды, не дерімізді білмей екеуіміз тура бір қасқырдың алдында тұрған қоян секілді дәрменсіз күйдеміз. Бір кезде Балтакеті қолындағы қалың кара дәптерді саған ұсына берді. «Бұл не?» дегендей қарайсың. Балтакеті: «...алшы, оқыған соң түсінесің» дейді. Сенде үн жоқ. Қолыңда созып алдың да, дым деместен батпақты бышылдата кешіп, неге екенін білмеймін, өз үйіңе емес, көшенің арғы бетіндегі Балташ көкенің үйіне кіріп кеттің. Бізге «сау болыңдар» деген де жоқсың. Қандай тәкәппарлық, ә!

Темірхан ағам аңқылдап күлді, мен ұялғаннан қысыла күлдім. Екеуіміз де жастық шақты еске алудың рақат екенін, бақыт екенін сезіп тұрғандаймыз.

– Аға, қоя тұрыңыз... есіме түсіп отыр, сол естелік жазылған дәптердің бірінші бетінде:

«Өткен шақтың қандай да бір оқиғасына, уақыттар өте келе оған күле қарайсың. Карл Маркс» деген жазуы болды. Рас екен ғой, аға! Ол оқиғаға енді күліп жатырмыз, – дедім, – Карл Маркс кім деп таң қалдым. Қайдан білейін, мектепте Марксмен бізді ешкім таныстырған жоқ. Мүмкін ұстаздарымыз айтқан да шығар, менің есімде қалмапты...

– Ой, менің ол досым кітапты көп оқитын, қиялшыл болатын, – деп қойды аға.

Қоштасып кетіп бара жатқанымда:

– Гүлсім, екеуіміз де бір ауылда өстік, әке-шешелеріміз бірін бірі біледі, сыйластықта болды. Енді сен Қарағандыдан, мен Маңғыстаудан оралып Алматыда тоғысып отырмыз, хабарласып тұралық, – деді. Бұл сәтті мен еш ұмытпаймын. Ағалық ақ ниетпен айтқан осы сөзі жүрегіме жылылық ұялатып, Темірхан ағаны бұрынғыдан да жақсы көріп кеттім. Кешікпей Фариза апайдың жыр кәшінде кездестірді. Сол жерде жара Шолпан апамен таныстырды. Сөйтсем, апам найманның қызы болып шықты да, ағаға «кезде болатын болдыңыз ғой» деп қалдым.

– Қой, Гүлсім шатаспа, Амангелді ағаңмен жолдас болдым, сен менің қарындасымың... – деп, қатқылдау айтып тастады. Шынымда айтсам, ойланбай айта салған сөзіме ұялып та қалдым...

Бір күні Абай даңғылының бойындағы «Білім» баспасына келдім. Баспаның директоры Жарылқасын Нұсқабаев аға мені көре салысымен:

– Айналайын Гүлсім, бізді мақтап жүреді екенсің, осы жерден жаңа ғана Темірхан ағаң шығып кетті. Екеуіміз сенің құлағыңды біраз шулатып едік, – деді ағам өзінің әдемі жымиысымен күлімдей қарап.

– Бәсе, бәсе, Сіздер екенсіздер ғой... сол құлағымың шуылын тындаймын деп отырып автобустан түсетін аялдамадан өтіп кетіппін, кері жаяу қайттым, – дедім өзімше қалжың айтқан болып. Шынымен-ақ, ой ойлап отырып өтіп кетіппін.

– Отыр, айналайын. Темірхан сен туралы жақсы сөздер айтып кетті. «Гүлсім болмаса Қазақстан Үкіметін он үш жыл басқарған Нұртас Оңдасынов ағамыз мүлдем ұмыт қалады екен-ау! Тынбай ол кісінің соңында қалған еңбектерін, сөздіктерін шығарып, естеліктер жинап, кітап етіп шығарып, не керек, аманатқа қиянат жасамай жүр» дейді. Тағы да Темірхан айтады, таяуда Ақтаудан келдім, сондағы Токтарбай деген ағамыз «Гүлсім деген бір азаматша келіп, осындағы архивте болып, сосын біраз кісілерден естелік жинап кетті» деп. Мен де Темірханның пікіріне қосыла отырып, Оңдасыновтың «Арабша-парсыша-қазақша түсіндірме сөздіктерін» және мақалалары жинақталған кітабын Гүлсімнің өтінішімен, жоспарға енгізіп, Үкіметтің қаржысымен шығарғалы отырмыз дедім. Ағаң қатты риза болды.

– Аға, мен де Темірхан ағам ризамын. Астанадағы Фариза апай мен Әбіш ағаға да біраз мақтау айтып кетіпті. Жүрген жерінде мен туралы жақсы сөзін аямайды. Ол ағам жасаған жақсылығым, өтіп кеткен ештеңем жоқ, сонда да болса мақтап жүреді. Аға, мұндайда қазақ не деуші еді: «Өсер елдің баласы бірін-бірі батыр дер, өспес елдің баласы бірін-бірі қатын дер». Рәкмет сіздерге...

– Дұрыс айтасың, тегі бар бала ғой, өзің жазып жүрген Нұртас ағамның ұрпақтары... оның

өз бабалары жерде тегін емес-ау! – деп қойды Жарылқасын ағам сөзін нықтай айтып...

Бір жолы ұлым Маді: «Мама, сен Темірхан ағаны мықты ақын деп жиі айтасың, егер қаласаң мен әдеби кешін өткізіп берейін, қаражатын өзім көтеремін, ұйымдастыру жағына Қарлығаш жүгіреді» деді. Мен қуанып кеттім. Бұл жақсы хабарымды Темірхан ағаға жеткізу үшін асықтым. «Аға қуанып қалатын шығар» деп қоямын іштей. Ертеңіне-ақ келінім Қарлығаш екеуіміз Жазушылар одағында отырған Темірхан ағаға келдік. Амандық-саулықтан соң бірден: «Аға сіздің шығармашылық кешіңізді өткізсек дейміз, балам Маді бар шығынын өзім көтеріп аламын дейді» дедім.

Келінім Қарлығаш екеуіміздің назарымыз Темірхан ағада. Не айтар екен, қуанатын болар, шығармашылық кешін өткізуді әрбір ақын армандайды ғой деп тұрмыз. Ағам көп ойланған жоқ:

– Айналайындар, ниеттеріңе рақмет! Шығармашылық кеш өткізу дегенді өз басым ұната қоймаймын... не бітіріппін соншалықты... өлеңді жазсам өзім үшін жаздым, халыққа базына ететіндей ештеңем жоқ... кеш өткізуді ұнататын ақындар бар, бірақ мен олардың қатарынан емеспін. Рәкмет! Маді баламызға да, сендерге де рақмет, – деп, арқамыздан қағып-қағып шығарып салды.

СӨЗСЫРҒА

АҚЫН ТАСТЫ НЕ ҮШІН ЖИНАЙДЫ?..

...Көз алдында –
туған өлке байтағы,
жер қыртысы,
жер жұмбағы айтары.
Қатпар-қатпар қойнауынан
таулардың
Жұдырықтай тастар
алып қайтады.

Темірхан Медетбектің ертеде
Жазылған «Геолог» өлеңінен.

Алғашында ақын Темірхан Медетбектің тас үлгілері мен тамыр кесінділерін жинайтын әдетін естігенде танданғанымыз рас.

Көзге Табиғат-ананың жеті қат жер астындағы қатты жыныстар қойнауына бетіне еш сызат түспейтіндей етіп, саз балшыққа мұқият қымтап қоятын жақұт тастары мен шипалы өсімдік түрлері елестеген...

Аса қымбат бағаланатын молибден мен вольфрам өндірген кеніште туып-өскендіктен білетінбіз – әлгі балшықтан аршып алып жуып жіберсеңіз, көз шағылыстыра жарқырап шыға келетін кесек түзінділерді сән үшін жинайтын шығар, ал шөп тамырларын қайтеді – емшілік те қасиеті болғаны-ау ағамыздың... дейміз ғой.

Сөйтсек, Темірханның жинайтыны – кәдімгі малта тастар және қурай, бозқараған, тобылғы тектес өсімдік тамырлары мен бұта қиындылары көрінеді. Бұлардың жайдан-жай жинала

ытқығалы тұрған елікті әкелсе, әлдебір шілік бұтасының қисындысы қанаттарынан дауыл соғып, аузынан от шаша, көктем шүйілген алып айдаһардың бейнесін әкеледі.

Темекеңнің қолында мұндай дүниелер көп екен. Газет-журналдарда фототілшілердің «Бағаттың өзі мүсінші» дейтін айдары болатын еді. Сондағы бұратыла өскен биіші қайыңдардың, қия шыңдардың қақ төсін тесіп шыққан сұлу шынарлардың немесе заманалардың өзі кескіндеген «Кемпіртас», «Мұнартау», «Айдаһар», «Жетіқарақшы» сияқты күз-жартастардың көріністері әлі де көз алдымызда.

Ал Темірханға ұқсап мынандай мүлдем елеусіз жататын ұсақ мүсіндерді байқай білу үшін ерекше дарын керек шығар.

«Ең байқампаз халық – балалар мен суретшілер» деген сөз еске түседі – кейде құбылыс атаулының бәріне таң қалумен жүретін ақын да бір сәби ғой – Темірхан ағамыздың да бұл әуестігі сол қасиеттен басталатын болар. Оның үстіне, түсінген адамға, ерінбей тау-тасты аралап, дала кезіп, осындай ұқсастықтарды іздеп тауып қалтудың да рашаты ерекше шығар...

Біздің ағамызды қуантамыз деп аңқылдап келген көңіліміз су сепкендей басылды. Бұлай болады деп ойламаған біз тіптен қарсы сөз айтуға да шамамыз келмеді, үнсіз бөлмесінен шығып жүре бердік.

Болған жағдайдың бәрін күйеуім Исламға айтып едік, ол:

– Мықты ақынға реклама керек емес... дұрыс, ол кісіні мен қолдаймын, – деді.

Темірхан ағамның бұл әрекетіне жауапты ұзақ ойландым, түрлі-түрлі жауаптар да табылды. Бірақ ақырында тоқтағаным мынау болды, ол – қарапайымдылық! Қарапайымдылық та ұлылықтың еншісі емес пе?! Адамның шын бағасы өлгеннен кейін берілетініне көз жеткізіп жүрміз. Сол секілді Темірхан аға қайтыс болғаннан кейінгі Ас беріліп, құран бағыштау кездерінде сөйлеушілердің көбі «Темірхан өмірде қарапайым болды, әділ болды!» деген бағаны көп берді. Ал мен болсам, бұл бағаны Темірхан ағам бұдан жиырма жыл бұрын беріп қойған едім!

2014 жылы қайраткер Нұртас Оңдасыновтың 110 жылдық мерейтойын туған жері Түркістанда ағайын-туған мен жерлестері атап өтпек болды. Басты баяндаманы кім жасайды деген мәселе көтерілген кезде Темірхан аға «Гүлсім жасасын, дән баска ол кісінің өмірін білетін кім бар?» деп ұсыныс тастайды. Содан басты

баяндамашы мен болдым. Біраз толқып, ойланып жүрдім. Оныңның да сыры, себебі бар. Нұртас Оңдасыновтың 100 жылдық тойы республика көлемінде аталып өтетін болып, Үкіметтің қаулысы шықты. Жеті-сегіз ай дайындық жүрді. Түркістанда өткен басты ғылыми-практикалық конференцияда Әбіш Кекілбаев баяндама жасады. Өдетте мұндай жиында жаны жоқ, сөлі жоқ, ұзын-сонар баяндама жасалып көптің ішін пыстырып жіберетін. Баяндар нәрсенің нәрі мен мәні болмаған соң залда отырғандар бір кіріп-бір шығып берекеңі кетіретін. Бұл жолы олай болмады. Әбіш ағаның бір сағатқа созылған баяндамасын сілтідей тынып отырып тыңдады. Сөздің күдіреті, Әбіштің абыздық қасиеті жиналған жұртты тырп еткізбеді.

Ел басына ауыр қайғы-қасірет түскен кезде көпті «бәрі майдан үшін – бәрі жеңіс үшін!» деген ұранға ұйлықтырып, жұртты жұмысқа жұмылдыра білген, көпті аштыққа ұшыратпай, ала дорба арқалатып жан-жаққа бостырмай, қала орайын келтіріп, ыңғайын тауып республиканың ғылым, білім, мәдениетін бір емес, бірнеше сатыға көтеріп тастаған нағыз басшы болғанын абыздарша ақтарып, көсемдерше көсілді. Өсіресе, Атырау мен Маңғыстаудың бағын ашты, азаматтарын республика деңгейіндегі басшылыққа көтерді, менің қой бағуға кеткелі тұрған жеріменен қолыма жолдама беріп Алматыға оқуға жібертті. деп ағынан ақтарылды. Шын айтты. Жеріне жеткізе айтты. Жасанды, жалпылама мақтау-марапат болған жоқ. Міне, менің Әбіш ағадан кейін сөз алуға қорқақтауымның, толқуымның жөні осында жатыр еді.

Содан мен өзіме жол іздедім, қалай, қай бағытта сөз сөйлеу керектігін ойландым. Тапқан жолым – архив құжаттарын сөйлету болды. Соғыс жылдарының өзінде Оңдасыновтың ЖЕНПИ (Қыздар педагогикалық институты), Консерватория, Дене тәрбиесі институты, Шет тілдер институтын ашу үшін қол қойған құжаттарына тоқталдым, Ғылым Академиясын құру жолында қандай шаралар атқарғанын, Сәтбаевты Жезқазғаннан, Қонаевты Риддерден, мүсінші Наурызбаевты Қостанайдан кезіктіріп, үлкен ортаға әкелгені туралы баяндадым. Қысқасы, менің баяндамамның ұлы жобасы осылай болды...

Жиын біткен кезде Темірхан ағамның қолымды қысып тұрып: «...Құжаттармен сөйле-генің мақұл болды, «дейді-дейді» дегеннен гөрі бұл дұрыс екен» дегені. Ағаның ризалығын көзінен ұғып тұрдым...

Түрлі жиналыс-жиындарда, кітапханада өткен кездесулерде, той-томалақтарда, дастарқан басында кездесіп жүрдік. Соңғы жылдары жиі ауырып, емханада жиі жатты. Ағаның өзімен, Шолпан апамен байланысып хабарын біліп тұрдық. Соңғы жатқанында Шолпан апам: «Әй, Гүлсім-ай, ағаң болмай тұр-ау...» деп жылап қалды. Көп ұзаған жоқ, жарық дүниеден қоштасып, Темірхан аға мәңгілік сапарға кете барды.

Біздің «өмір, өмір» деп өзеуреп жүргеніміздің уақытша ғана, қас-қағым сәт екенін Темірхан аға тағы бір сездіріп, аруаққа айналып жүре берді...

Гүлсім ОРАЗАЛЫҚЫЗЫ,
«Жалын» журналының Ғабит
Мүсірепов атындағы сыйлығының
лауреаты

– Ертеректе мұндай бұйымдарым тіптен мол еді, әрі-бері көшіп жүргенде талай жәшігін жоғалтып алдым, – деп өкінеді өзі.

Темкең жинаған заттарға қарап отырып тылсым жаратылыс сырларына үңіліп, үйлесім мен сұлулық іздеген кіршіксіз ақын жанына қызықтық. Кей өнертанушы жігіттер бағамдай алса, осылардың эстетикалық әсері, табиғат пен адам арасындағы байланыстың мәні, бұлардың өз әлемін тазартудағы маңызы туралы, кемінде, кандидаттық диссертация жазар еді-ау деп ойлағанбыз...

– Тағы нелеріңіз бар? – деймін серпіліп.

– Е, қойшы! Не бар дейсің басқа? Осылар ғой!..

Өзіңе тән әдетімен балаша күледі. Шынында да, жасырып тұрған бірденелері бар секілді.

Онысы – әкесінен қалған шағын шоқпар екен.

Көрсетті. Тіпті, шалақ, бірақ ыңғайлы – жең ішіне еркін сыйып кетеді. Соған еліктеп өзі де тура сондай бір шоқпар жасауға талпыныпты. Талпынды дейтініміз – түпнұсқаға өте ұқсас, алайда орындалу шеберлігі төмендеу – декоративті деңгейде қалыпта.

Әдемі өрілген бес-алты қамшы бар екен. Бұларды да көрсетуге аса құштарланған жоқ, «ә, әшейін нәрселер ғой!» дегендей қол сілтей салды.

Расында да, бұлар көз үйреніп қалған бұйымдар болатын. Сондықтан оларды Темкеңнің ісмерлік шыңына балағысы келмеуімен іштей келістік. Өрине, ол өз әуестігін де өнер биігі деп санамайтынын сездірген. Бірақ бізді аңғарымпаз ақынның табиғаттың өз туындыларын ғана іздеуге құмарлығы тосындығымен баураған. Тегінде, осы мінез оның өлеңдерінде де бар-ау...

Құлтөлеу МҰҚАШ
2001 жыл

Военные конфликты принимают затяжной характер

У США и Ирана нет формальных дипломатических отношений, и переговорные процессы периодически заходят в тупик из-за взаимных претензий и военных атак; стороны наносят точечные удары друг по другу под предлогом самообороны, ведут перманентную теневую и открытую конфронтацию.

Военная авиация регулярно атакует ракетные пусковые установки и военные базы на территории Ирана (включая объекты в районе Бендер-Аббаса). Также уничтожаются катера КСИР при попытке минирования вод и ударные беспилотники.

В ответ иранские силы продолжают наносить удары по американским военным базам в регионе, а также атакуют дипломатические и инфраструктурные объекты. Летом КСИР Ирана провел массированные атаки беспилотниками и баллистическими ракетами по американским объектам в Персидском заливе. Основными целями стали авиабаза Али аль-Салем в Кувейте и штаб-квартира Пятого флота ВМС США в Бахрейне.

В плане перспективы развития событий между США и Ираном наиболее вероятным сценарием будет затяжная гибридная война: стороны будут избегать прямого сухопутного вторжения, продолжая прокси-противостояние, точечные авиаудары и атаки на морские коммуникации. Хотя в последнее время США и угрожают Ирану полным уничтожением, Тегеран отказывается идти на компромисс.

К тому же «третьей силой», способной расширить масштабы столкновения до глобального уровня, могут выступить другие мировые игроки, преследующие свои интересы.

Напряженность между Ираном, США и Израилем переросла в открытый военный конфликт, а боевые действия охватили не только приграничные районы Ливана, но и привели к ударам по объектам в других странах Персидского залива. Главная угроза сейчас – опасность дальнейшего расползания войны по всему Ближнему Востоку, что напрямую отражается на ценах на нефть. Например, йеменские хуситы в сентябре взяли под контроль значительную часть прибрежного Йемена. В начале октября коалиция во главе с Саудовской Аравией и поддерживаемые ею йеменские правительственные силы вытеснили хуситов из ключевых районов стратегического побережья Красного моря, включая побережье Баб-эль-Мандебского пролива и портовый город Моха.

Возможно, появится новый участник военных конфликтов в лице Турции.

На October 2026 г. ближневосточный конфликт перерос в глобальную войну с участием Израиля, Ливана, Ирана, Сирии и хуситов. ЦАХАЛ зачищает буферную зону в Южном Ливане, а новое руководство «Хезболлы» отвергает разоружение, несмотря на посредничество США. Иран продолжает финансировать группировку и угрожает Израилю жестким ответом. Зафиксированы удары беспилотников по аэропорту в Кувейте и нефтяным объектам в ОАЭ. Происходят инциденты в районе Ормузского пролива, который частично заблокирован.

Военно-политические отношения между Россией и Украиной так же остаются крайне напряженными и характеризуются продолжающимися масштабными боевыми действиями при отсутствии политического урегулирования. Есть опасность вовлечения в военный конфликт европейских стран, в частности Польши и ФРГ.

На различных направлениях фронта ежедневно фиксируются сотни боестолкновений. Активные столкновения идут на Купянском, Лиманском и других участках, где украинские силы проводят локальные контратаки, а российские войска продолжают попытки штурмовых действий.

Продолжаются взаимные ракетные и дронные атаки. В частности, в начале октября 2026 г. российские вооруженные силы нанесли массированные ракетные удары по объектам военной, энергетической и транспортной инфраструктуры в Киеве и ряде других регионов Украины.

На фоне затяжного характера конфликта вновь активизировались обсуждения возмож-

ЭКОНОМИКА КАЗАХСТАНА В УСЛОВИЯХ ВОЕННЫХ КОНФЛИКТОВ

Отношения между США и Ираном на данном этапе можно как полномасштабный затяжной вооруженный конфликт, прерываемый хрупкими перемириями. США продолжают усиливать военный контингент на Ближнем Востоке, отправляя в регион дополнительные авианосные группы и тысячи военнослужащих. При этом Пентагон сталкивается со значительными потерями дорогостоящей техники (включая десятки беспилотников MQ-9 Reaper и истребителей).

ных мирных инициатив и трехсторонних контактов (при возможном посредничестве США и других стран).

Несмотря на периодические заявления о готовности к дипломатическому диалогу для прекращения огня, стороны пока далеки от подписания базовых мирных соглашений, так как фундаментальные требования Москвы и Киева по условиям завершения конфликта остаются диаметрально противоположными

Экономика в условиях военных конфликтов

Военные конфликты (война в Украине и геополитическая напряженность на Ближнем Востоке) оказывают глубокое и противоречивое влияние на экономику РК, принося как серьезные логистические вызовы, так и временные макроэкономические преимущества. Эти конфликты привели к логистическим сбоям, росту инфляции и одновременному переориентированию торговых потоков в Казахстане и Центральной Азии.

Традиционные маршруты через Россию пострадали из-за санкций, и санкционное давление на главного торгового партнера привело к удорожанию импорта, росту инфляции и сбоям в поставках через Черноморские порты (КТК). Разрыв традиционных цепочек поставок через Россию заставил развивать Транскаспийский международный транспортный маршрут (Средний коридор) в обход РФ. К тому же Казахстан нарастил объемы параллельного импорта и транзита.

Конфликты разогнали рост цен на продовольствие, товары и лекарства. Колебания на сырьевых рынках из-за рисков на Ближнем Востоке влияют на доходы бюджета и курс тенге: конфликты в этом регионе и вокруг ключевых торговых путей толкают вверх мировые цены на нефть, что увеличивает экспортную выручку РК.

В то же время в контексте военных конфликтов РК увеличивает финансирование военной и мобилизационной готовности.

Война в Украине вызвала приток капитала и кадров – релокация зарубежных специалистов и бизнеса в 2022–2023 гг. поддержала сектор услуг, аренды жилья и потребительской активности в крупных городах. В итоге наблюдался массовый приток зарубежных (преимущественно российских) IT- и промышленных компаний. При этом казахстанские компании сталкиваются с жестким комплаенсом и рисками ограничений при проведении транзакций с зарубежными партнерами.

В условиях военного конфликта (войны

в Украине и связанных с ней санкций против России) экономика Казахстана получила краткосрочный стимул за счет перестройки торговых и логистических потоков, а также увеличение поставок отечественных товаров на рынки соседей взамен выбывших конкурентов, наблюдается сохранение высоких доходов от экспорта нефти и металлов при благоприятной конъюнктуре.

Почему идёт усиление роли ЕАЭС?

Государственный визит президента РФ Владимира Путина в Казахстан (27–29 мая 2026 г.) завершился подписанием 15 масштабных межгосударственных документов, подписанием 177 совместных проектов на общую сумму более \$52 млрд. Ключевыми темами стали строительство АЭС, транспортные коридоры, энергетическая безопасность.

Стороны договорились о расширении транзитного потенциала. В частности, утвержден запуск маршрута для беспилотных грузовиков «Астана – Москва» в рамках международного коридора «Европа – Западный Китай».

В рамках визита стороны приняли участие в мероприятиях Евразийского экономического союза.

Ныне усилия Казахстана способствовали укреплению ЦА как самостоятельной геополитической единицы, в том числе и в рамках ЕАЭС.

Усиление роли ЕАЭС связано с перестройкой глобальных торговых маршрутов и необходимостью адаптации экономик к новым условиям. Это обусловлено следующими ключевыми факторами: ЕАЭС стал важнейшей частью новых евразийских транспортных коридоров, связывающих рынки Азии, Европы и Ближнего Востока. Идет рост взаимной торговли: товарооборот внутри союза планомерно увеличивается (ожидается преодоление рубежа в \$100 млрд), при этом более 90% расчетов осуществляются в национальных валютах.

Наблюдается не только внедрение цифровых транспортных систем (например, «Smart Cargo»), цифровизация таможни и совместные инициативы в сфере искусственного интеллекта, создание общих рынков сельхозпродукции

и семян, укрепление экономической устойчивости пятерки. Идет расширение партнерства: ЕАЭС активно наращивает сеть зон свободной торговли с третьими странами – от стран Арабского мира до Юго-Восточной Азии.

ЕАЭС сегодня выступает как центр притяжения для стран Глобального Юга и Востока, расширяя форматы взаимодействия от зон свободной торговли (ЗСТ) до технологического партнерства. Например, Вьетнам является пионером среди стран вне ЕАЭС, с 2016 г. реализуя соглашение о ЗСТ. Стороны активно развивают промышленную кооперацию, а вьетнамский бизнес использует страны союза (в частности, Казахстан) как логистический хаб.

Узбекистан имеет статус наблюдателя с 2020 г. Ташкент интегрируется в транспортные коридоры, сферу промышленной кооперации и электронный рынок труда.

Иран участвует в ЕАЭС как стратегический торговый партнер. Полноформатное Соглашение о зоне свободной торговли между ЕАЭС и Ираном вступило в силу: с мая 2025 г. действует полноформатное соглашение о ЗСТ (взамен временного). Это открывает беспопышную торговлю по более чем 80% номенклатуры товаров и связывает рынки через международный транспортный коридор «Север-Юг».

Новые маршруты связывают ЕАЭС с портами Персидского залива (через Иран) и Юго-Восточной Азии, снижая сроки доставки грузов в развязку.

Куба участвует как наблюдатель при ЕАЭС. В рамках V Евразийского экономического форума подписан совместный план действий до 2030 г. Основной упор делается на сотрудничество в биотехнологиях, медицине и IT.

Географическое положение Казахстана и стран ЦА делает регион ключевым узлом в формировании Большой Евразии. Сочетание многовекторной экономики и политического нейтралитета позволяет государствам избегать геополитической изоляции, наращивать транзитный потенциал и развивать цифровую связанность, превращая территорию в эффективный связующий мост.

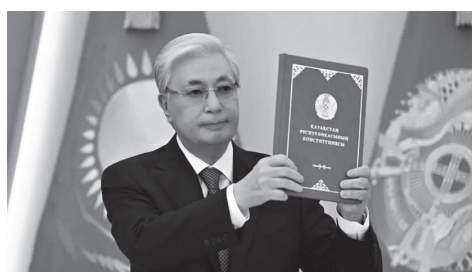
В условиях, когда глобализация теряет универсальный характер, на первый план действительно выходят «цивилизационные платформы»; прежде всего это борьба за логистику и транзитные коридоры.

В Евразии перекариваются торговые пути. Особую роль играют маршруты в обход традиционных морских узлов (например, развитие Транскаспийского маршрута) – контроль над узловыми портами и транзитными железными дорогами становится важнее контроля над удаленными территориями.

Курултай завершил первый месяц работы. По этому поводу издание Russiancouncil опубликовало статью, основные положения которой излагаются здесь. 1 июля 2026 г. в Казахстане вступили в силу изменения в конституцию — двухпалатный парламент был заменен однопалатным Курултаем. Новое название встраивает современный институт в историческую генеалогию, восходящую к домонгольному прошлому страны. Впрочем, термин не возник в политическом языке вместе с конституционной реформой 2026 г.: его возвращение началось как минимум в 2022 г., с создания совещательного органа при президенте — Национального курултая.

Казахстан ищет опору для легитимности власти в собственном раннем историческом опыте: заменяются названия, заимствованные извне, — арабо-исламское «Мажилис» и западное «Сенат». Одновременно выбор тюрко-степной рамки вписывает реформу в более широкий региональный контекст. Казахстан, Турция и структуры тюркской интеграции опираются на собственные исторические традиции, конкурируя за право формулировать общий нарратив тюркского мира.

Хроника и механика реформы

Отправной точкой конституционной реформы стало послание президента Касым-Жомарта Токаева народу страны 8 сентября 2025 г., в котором он впервые публично предложил упразднить Сенат, объяснив это тем, что верхняя палата «выполнила свою историческую миссию» по обеспечению стабильности на раннем этапе государственного строительства. В марте 2026 г. на республиканском референдуме казахстанцы поддержали новую конституцию, закрепившую переход к однопалатной системе; поправки вступили в силу 1 июля.

23 августа прошли первые выборы 145 депутатов Курултая по пропорциональной системе. Это стало существенным отличием от выборов 2023 г. в прежний Мажилис, где часть депутатов избиралась по одномандатным округам: как отмечают казахстанские наблюдатели, вместе с переходом к пропорциональной системе исчезла определенная свобода действий, позволявшая ранее независимым кандидатам представлять локальные запросы избирателей. Таким образом, изменения затронули формат парламента и избирательную систему, но не тип политической системы.

Название будущему органу предложил сам президент в январе 2026 г. на V Национальном курултае в Кызылорде. Официальное обоснование реформы соединяет два ряда аргументов, которые в риторике власти подаются как взаимодополняющие. Предлагая название, К.-Ж. Токаев отмечал, что новая структура парламента обеспечит эффективность его работы, а на первой сессии Курултая 28 августа он объяснил выбор названия преемственностью: по словам президента, это «не тоска по былым временам», а сочетание политических традиций с современной системой управления. Как отмечают журналисты, освещавшие голосование, само слово «курултай» имеет для многих казахстанцев «особое, почти сакральное значение».

Исторический контекст подробно раскрыли эксперты, которых казахстанские СМИ привлекли специально для объяснения выбора названия. Профессор Евразийского национального университета Турсынхан Закенулы охарактеризовал курултай как институт, служивший опорой «степной демократии» еще с эпохи Чингисхана. Международный наблюдатель от Парламентской ассамблеи тюркских государств Хикмат Мамедов выстроил сопоставление названий парламентов разных стран по признаку языкового происхождения: азербайджанский Милли Меджлис — от арабского слова «собираться»; российская Дума — от «думать»;

ОТ МАЖИЛИСА К КУРУЛТАЮ:

символическая архитектура казахстанской конституционной реформы

Иллюстрация ИИ

а Курултай, по его версии, восходит к древнетюркскому «куру» — месту, где народ собирался для принятия решений, то есть представляет собой «настоящую национальную демократию тюркских народов».

От Национального курултая к законодательному Курултаю

Как уже было отмечено, термин «курултай» вошел в устойчивый официальный политический оборот Казахстана еще в июне 2022 г. — через создание консультативно-совещательного органа, Национального курултая при Президенте. В число его официально закрепленных задач входили: развитие общественной консолидации, укрепление общенациональных ценностей и обеспечение диалога между общественностью, политическими партиями, неправительственным сектором и государственными органами. В январе 2026 г. К.-Ж. Токаев сам подчеркнул связь между этим органом и будущим законодательным: инициатива возрождения заседаний Курултая была выдвинута им в 2022 г., а термин, по его мнению, следовало сохранить в политической системе. Национальный курултай при этом продолжает работать параллельно с новым парламентом.

К 2026 г. термин «курултай» прошел путь от названия совещательной площадки (с 2022 г.) до конституционного понятия. К моменту реформы термин уже был политически освоен, получил устойчивое позитивное содержание и оказался удобным кандидатом для переноса на новый институт. Реформа опирается на уже накопленное символическое значение термина и одновременно перепределяет его. Теперь «курултай» обозначает не совещательную площадку, а высший законодательный орган.

Историческая традиция как язык современного государства

Закономерно возникает принципиальный вопрос: ограничивается ли дело национальным оформлением универсального института или речь идет о более глубоком изменении языка, которым Казахстан описывает собственную государственность? Ответ, вероятно, находится между этими двумя точками спектра.

Курултай в первую очередь остается институтом современного парламентаризма: сам президент РК К.-Ж. Токаев описывает его как сочетание традиции с современной системой управления. Но новое название при этом не становится декоративной национальной оболочкой. Исторический курултай видится своего рода предисторией современного парламентаризма, а современный институт встраивается в национальную историческую традицию.

Прямых подтверждений того, что отказ от «Мажилиса» был осознанным решением уйти от арабо-исламской семантики, со стороны авторов реформы пока нет. Внедрение тюрко-степной лексики вписывает Казахстан в региональную конкуренцию за право гово-

рить от имени тюркской государственности, где на ту же роль претендуют Турция и структуры тюркской интеграции. Одновременно это расширяет собственную политическую генеалогию Казахстана: Курултай встраивается в более широкий подход к прошлому, характерный для страны последних лет, когда история досоветского периода все чаще становится точкой опоры для описания современной государственности. Современная республика получает возможность описывать себя как продолжение различных форм государственности, существовавших на территории Великой степи задолго до XX века.

Сравнение с соседями показывает, что прямой связи между наличием курултайной традиции в культуре и ее переносом в название парламента нет. Например, Монголия называет свой однопалатный парламент «Улсын Их Хурал» («Великий государственный хурал»), то есть тем же по происхождению словом, что и казахстанский Курултай. В Кыргызстане, где на официальном уровне звучит не менее сильная риторика об исторических «жалпы элдик курултайлар» («Народный курултай») как основе национальной государственности, парламент при этом не переименован: он по-прежнему называется Жогорку Кенешем — переводным названием советского Верховного Совета. Казахстан и Кыргызстан располагали сопоставимым историческим ресурсом, но сделали разный символический выбор.

В этом отношении примечательна формула об «институте парламентаризма в Великой степи». С точки зрения строгой исторической науки отождествление Курултая с современным парламентом может быть дискуссионным, однако для политики памяти работает другая логика: формула создает понятную линию преемственности между прошлым и настоящим, прочитывая традицию заново в категориях действующей политической системы. Исторический институт интерпретируется через понятие парламентаризма, а современный парламент — через образ Курултая. Тем самым два временных слоя легитимируют друг друга.

Историческая традиция как инструмент легитимации

Издание The Steppe предлагает более прикладное объяснение того, зачем реформа понадобилась именно сейчас: роль Курултая сводится к обеспечению преемственности власти и стабильному транзиту системы при будущей смене президента. Для казахстанской власти принципиально важно, чтобы транзит высшей должности не совпадал с одновременной перестройкой остальных элементов государственного механизма. Соответственно, чем устойчивее парламент, партийная система и процедуры принятия решений к моменту транзита, тем меньше рисков создает сам транзит.

Эту гипотезу, однако, стоит проверить так же строго, как официальную риторику о степной демократии. У ускоренной реформы есть по меньшей мере два альтернативных объяснения, не сводимых к подготовке транзита. Первое — консолидация партийной системы: первое «Аманат» с «Адилет» накануне выборов и переход к исключительно пропорциональной модели голосования укладываются в более простую логику управляемого упрощения политического поля, безотносительно к вопросу о персональном преемнике. Второе — внешнее позиционирование: одновременное усиление тюркской символики совпадает с активизацией Организации тюркских государств, где Казахстан выступает одним из инициаторов создания ключевых тюркских институтов и активно формирует повестку организации, придерживаясь при этом более сдержанной линии, чем консолидирующая модель Турции (в том числе с турецким проектом переименования региона в «Туркестан»); то есть, реформа может быть в той же мере обращена вовне, на региональную аудиторию, в какой и на подготовку транзита. Версия о транзите власти вполне логично объясняет, почему институты и символы начали обновлять одновременно именно сейчас. И все же это предположение остается лишь одной из нескольких конкурирующих гипотез.

Юлия ОЛЫТА (в сокращении)

Exclusive.kz продолжает проект «Окно возможностей». Знаете ли вы, что до сих пор меньше половины городских жителей Казахстана говорят по-казахски каждый день, несмотря на то, что, по результатам последней переписи населения, о владении казахским языком заявили свыше 80 % населения страны? Почему же язык, считающийся одним из столпов национальной идентичности, всё ещё остаётся скорее традицией, чем рабочим инструментом?

Казахский язык, несмотря на усилия по его внедрению, развитию и популяризации, пока не стал полноценным рабочим инструментом во всех сферах жизни.

Именно осознание подобных проблем привело Казахстан после распада Советского Союза к целенаправленному выбору пути возрождения национальной идентичности через развитие языка.

Уже в 1991 году начался переход к обязательному изучению казахского в школах, хоть и на практике в вузах и госструктурах русский продолжал доминировать. В период с 2007 по 2015 годы активно обсуждался перевод на латиницу, который, как утверждалось, должен был повысить доступность и привлекательность языка. А в конце 2019 года правительство утвердило амбициозную Государственную программу языковой политики на 2020-2025 годы, согласно которой не менее 90% родителей должны передавать казахский детям, все учебники должны быть на родном языке, не менее половина контента в отечественных СМИ должна быть казахскоязычным, все цифровые сервисы обязаны поддерживать оба алфавита и так далее.

Программу досрочно направили на утрату в 2023 году, — а взамен была утверждена менее амбициозная концепция на 2023-2029 годы, по оценкам которой доля населения, владеющего казахским языком, увеличится за указанный период всего на 3 п.п. — с 81% до 84%. Даже нарастить документооборот в госорганах и нацкомпаниях до 100% сейчас уже никто не обещает — речь идёт только об увеличении с 91% до 94% (а с учётом того, что сам документооборот тоже не снижается, это сродни тому, что ничего и не поменяется).

Тем не менее, несмотря на эти сложности, в сфере языковой политики есть и значительные достижения, демонстрирующие позитивные тенденции.

Например, ЮНЕСКО, внимательно следившие за миром тюркских языков, классифицируют казахский как «безопасный» язык — то есть, активно используемый детьми и поддерживаемый институтами. А известный справочник по языкам мира Ethnologue причисляет его не к «развивающимся», а к «институциональным», отмечая развитую инфраструктуру образования.

Эти оценки подтверждаются и данными последней переписи населения, прошедшей в 2021 году: казахский язык знает уже 80% населения Казахстана, тогда как в 2009 году, речь шла о не более 65%. Правда, почему-то говорить на нём ежедневно пока решаются лишь 49% городских жителей и 59% сельских.

В образовательной сфере также наблюдается заметный прогресс. Если в 2014 году процент сдачи ЕНТ на казахском в городах в среднем по стране составлял 53 %, то сегодня он поднялся до 67%. В сельской местности он вырос с 72% до 87%. Однако разрыв между югом и севером пока по-прежнему сохраняется: если в Жамбылской области указанные показатели достигают 89% и в Алматы — 68%, то в Северо-Казахстанской — только 50%, в Павлодаре — 54%. То есть, несмотря на успехи в образовании, развитость язык на школьном уровне всё равно ещё остаётся скорее региональным феноменом.

Помимо образования, за последние три года значительно расширилась цифровая поддержка казахского языка. Автокоррекция на казахском уже встроена в 90% смартфонов, Google Translate обрабатывает базовые фразы, по некоторым экспертным оценкам, с точностью до 65%.

Появились за эти годы и онлайн-платформы по изучению и популяризации казахского языка. Например, Soyle.kz при-

КОГДА КАЗАХСКИЙ ЯЗЫК СТАНЕТ ПО-НАСТОЯЩЕМУ НАРОДНЫМ?

влекла свыше 300 000 активных слушателей, выпустив свыше 60 интерактивных уроков, платформа Tilqural.kz опубликовала около 80 интенсивов по разным темам, Abai.institute предлагает обучение и информацию о Казахстане для англоязычной и туркоязычной аудитории. Популярность изучения казахского языка начала расти благодаря феноменам Q-рор и Димаша Кудайбергенова, в результате релокации российских граждан в Казахстан вследствие войны и за счёт того, что переводы бестселлеров и казахоязычные блоги начали, хоть и медленно, но всё же наполнять интернет.

Параллельно с развитием онлайн-платформ, ожили частные языковые школы, которые предлагают занятия стоимостью от 15000 тенге в месяц с более современными подходами к изучению языка от уровня A1 до C1. Например, учащимся одновременно предлагают читать текст, слушать аудио и выполнять интерактивные задания, а также обсуждать на казахском новости и фильмы за чашечкой кофе. Иногда они организуют интенсивы выходного дня с носителями языка.

Для профессионалов созданы разговорные клубы (например, «Мәміле» или «Батыл бол!») и специальные ресурсы, такие как Sozdik.kz, Termincom.kz, Sitkaz.kz и Resmihat.kz.

Но несмотря на обилие и силу каждого из этих инструментов, системная поддержка и интеграция казахского языка в жизнь пока

остаются недостаточными.

В таких важных отраслях, как медицина, юриспруденция, наука, экономика и IT, до сих пор нет единой терминологической базы. Врач, обращаясь к сайту World Health Organization (ВОЗ), не найдёт быстро эквивалентов применяемых им латинских терминов на казахском. Профессиональные базы данных растут, но медленно: например, Sozdik.kz, по имеющимся данным, сейчас содержит около 210 тыс. слов общего корпуса, — но среди них лишь около 20 тыс. медицинских терминов против 250 тыс. в английском, и 8,5 тыс. IT-терминов против 35 тыс. на английском.

Ещё одной проблемой, препятствующей широкому распространению казахского языка, остаются алгоритмы социальных сетей и поисковых систем.

Оценивая в первую очередь количество контента, они продвигают материалы на русском языке, в то время как посты на казахском практически не выдаются в рекомендациях и из-за этого набирают в несколько раз меньше охвата. Менее 1% популярных хэштегов в TikTok, Instagram или YouTube в Казахстане — на казахском. Если Алия попытается найти в YouTube «инженерная механика казакши», в топ-10 результатов выйдет только одна короткая лекция на родном языке, хотя на самом деле видео по этой теме больше и ниже в поисковой выдаче по этому запросу всё же есть видео по механике и кинематике на казахском.

Прямо скажем: именно из-за этого до сих пор из почти 5900 зарегистрированных СМИ только малая часть вещает полностью на казахском, и только 1400, по данным Мининформации, на двух — русском и казахском. Ведь нет никакого смысла публиковать контент на том языке, на котором он с трудом найдёт аудиторию.

А теперь представим, что за пять лет Казахстан мобилизует все силы, чтобы преодолеть эти барьеры и достичь нового уровня языкового развития: если бы различные ми-

нистерства (в первую очередь, Минобразования, Минцифры, Миннауки и Минкультуры) объединились для масштабного межведомственного проекта по локализации.

В рамках такого сценария государственные гранты помогли бы вузам переводить учебники, банки и госорганы выпустили бы полноценные приложения на казахском, IT-гиганты провели бы комплексную локализацию интерфейсов. Курсы геймификации вошли бы в школьную программу через Национальную цифровую платформу, разговорные клубы по формуле полного погружения стали бы рекомендуемой частью внеучебной деятельности.

Одно казахское приложение, помогающее использовать казахский язык, стало бы стандартом автокоррекции и лексического помощника для всех мобильных и десктопных устройств, интегрировавшись в Google Keyboard и Microsoft Office. Соцсети и поисковики внедрили бы поддержку приоритетного ранжирования для контента на государственном языке: доля казахскоязычных хэштегов в трендах выросла бы с 1% до 20%.

Онлайн-платформы получили бы господдержку и расширились: условно, Soyle.kz предлагала бы 600 часов курсов, Tilqural.kz проводила бы 1200 интенсивов ежегодно, Abai.institute выпустил бы 800 видеолекций, Ana Tili и Aty обучили бы 100000 пользователей. В профессиональной сфере терминологии выросли бы экспоненциально: Sozdik.kz и Termincom.kz теперь бы содержали как минимум 150000 медицинских понятий и 20000 IT-терминов.

В результате инженеры больше не зависели бы от русского: на работе конструкторская документация выходила бы с пояснениями сразу на двух алфавитах, технический факультет, в котором они обучались, полностью перешёл бы на казахский, все 10 учебников по гидравлике, робототехнике и мехатронике были бы доступны с подробными терминологическими словарями, конференции по искусственному интеллекту, стартап-хаконы и научные семинары проходили бы на казахском, в столице открылся бы первый Институт технологий с полным языковым погружением и так далее.

При таком сценарии язык стал бы не просто символом, а полноценным рабочим инструментом в любой сфере.

Реализация этого амбициозного плана зависит от синергии усилий семьи, школ, вузов, бизнеса и государства. Родители могут активно включать детям субтитры на казахском, способствуя одновременному обучению чтению и аудированию. Компании — как минимум публиковать документы на двух языках и поддерживать внутренние хабы для общения на казахском. Государство же должно ускорить разработку профессиональных терминологических стандартов и адаптировать алгоритмы платформ, чтобы продвижение в поиске и социальных сетях учитывало не только количество, но и языковое разнообразие.

Казахстан уже сделал важные первые шаги. Сегодня у нас есть методики от классических учебников до наборов AI-ассистентов, готовых распознавать речь. Однако слова на экране ещё не стали полноценной частью повседневной речи большинства граждан. Чтобы казахский язык стал настоящим символом страны, необходимо не только говорить о нём, но и активно строить мир вокруг него: образование, наука, культура и бизнес должны заговорить на родном языке.

И тогда мы с уверенностью скажем: да, казахский язык стал не просто окном возможностей, но и зеркалом, в котором отражается истинный современный Казахстан.

Максим ЕЛИЗАРОВ (в сокращении)

Основной вопрос: готов ли Казахстан к миру, в котором одновременно усиливаются США и Китай, меняется роль России, растет значение искусственного интеллекта, усиливается миграционное давление, а привычные экономические и политические правила перестают работать?

Также надо учитывать в какой стадии экономического развития мы находимся. После деиндустриализации 90-х годов 21 век не сделал нашу республику промышленно развитой. Пытаясь включиться в мировую гонку развития ИИ, мы сами не являемся источниками интеллектуальных технологий. То, что приносит доход государству - продажа минеральных ресурсов, строительство, транспорт и логистика, торговля - не является интеллектуальным делом. Даже строительство ЦОД сулит жителям конкретного региона лишь экологические проблемы и гигантские потери воды из Иртыша.

Но есть вещи гораздо более конкретные. Казахстану уже сегодня необходимо думать не о том, кто победит в будущем противостоянии великих держав, а о том, как сохранить пространство для собственного выбора.

Это принципиальная разница. Мы находимся между Россией и Китаем. Рядом Иран и Афганистан. Через Каспий находятся Кавказ, Турция и Европа. Казахстан одновременно зависит от российских транспортных маршрутов, связан с Китаем торговлей и инвестициями и нуждается в европейских и американских технологиях, капитале и рынках. При этом за 35 лет независимости мы почти уничтожили свою геологию, не развили технологии, чтобы самостоятельно разрабатывать собственные месторождения редкоземельных металлов. Очередной зигзаг истории дал Казахстану шанс стать мировым лидером в добыче и производстве редкоземельных металлов, но мы отдаём эти месторождения Китаю и США, как когда-то отдавали крупные нефтяные.

В такой географии невозможно построить стратегию по принципу: «мы окончательно выбрали одного и теперь будем жить только с ним». В этом и заключается сложность внешнеполитических задач Казахстана. Любой окончательный выбор автоматически превращает нас в часть чужой геополитической системы.

Если Казахстан окончательно уйдет в российско-китайский лагерь, он рискует получить не только преимущества, но и санкционные, технологические и политические последствия противостояния с Западом.

Если же мы попытаемся полностью дистанцироваться от России и Китая, это будет противоречить географии, экономике и реальным интересам страны. Да и эти державы не будут спокойно наблюдать за изменениями нашего курса.

Поэтому настоящая многовекторность - это не дипломатическая риторика и не умение одинаково улыбаться всем сторонам. Настоящая многовекторность - это наличие собственного экономического, технологического, военного, продовольственного и финансового пространства маневра.

И здесь возникает еще более важный вопрос: каким должен стать Казахстан, чтобы в эпоху глобальной нестабильности люди и капитал хотели ехать именно к нам?

На мой взгляд, это и есть один из главных шансов страны. Казахстан может стать своеобразным евразийским островом стабильности - местом, где безопасно жить, создавать бизнес, заниматься наукой, развивать технологии и воспитывать детей.

Но для этого недостаточно построить несколько современных городских кварталов, создать английский суд и пригласить международные корпорации. Наша цель должна стать намного масштабнее. Нам нужны лучшие люди мира: ученые, инженеры, предприниматели, врачи, программисты, управленцы, исследователи, архитекторы, представители творческих профессий.

И здесь возникает опасение: не превратится ли Казахстан в территорию, где транснациональные корпорации будут создавать свои филиалы, зарабатывать деньги, использовать наши ресурсы и человеческий потенциал, постепенно вытесняя национальную экономику?

Такой риск существует. Но он не является неизбежностью. Иностранец человек, приехавший работать в Казахстан, не обя-

КАЗАХСТАН В НОВОЙ РЕАЛЬНОСТИ: СТРАТЕГИЯ ВЫЖИВАНИЯ

зательно уничтожает нашу идентичность. Национальную идентичность уничтожает не мигрант и не инвестор. Ее уничтожает пустота внутри самого общества и отсутствие национальной идеи.

Если у народа нет собственного языка, культуры, исторической памяти, образа будущего и уверенности в собственной ценности, никакие запреты его не спасут. А если все это есть, Казахстан может быть одновременно современным, открытым миру и глубоко казахским по своей культурной основе. Очень важно не допустить влияния религиозных взглядов на деятельность государства.

Казахский язык, культура, традиции и историческая память должны стать фундаментом открытого Казахстана, а не его изолирующей.

Именно тогда можно приглашать сюда лучших людей мира, не превращаясь в придаток транснациональных корпораций.

Более того, настоящий патриотизм будущего должен заключаться не в том, чтобы не пускать чужих, а в том, чтобы сделать собственную страну настолько сильной, что даже лучшие из чужих захотят стать ее частью. При этом приняв решение интегрироваться в наше общество, как это делают те, кто едет в США.

Но для этого придется решить еще одну проблему - человеческий капитал. Если талантливый казахстанский молодой человек считает, что для нормальной карьеры ему нужно уехать в Лондон, Сингапур, Дубай, Сеул или Силиконовую долину, а здесь его ждут кумовство, бюрократия и карьерный

рост через личную преданность начальству, никакая государственная программа не удержит его.

Поэтому главный вопрос кадровой политики будущего - не только кого назначить, а какую систему создать. Система должна вознаграждать компетентность, ответственность, способность мыслить на 10-20 лет вперед и готовность принимать непопулярные решения ради страны. Бюрократия государства должна обеспечивать все условия для свободного развития личности и общества. Справедливость во всем, начиная со свободы слова, независимого суда и низких налогов.

В период турбулентности цена компетентности резко возрастает. Пока мы не начнем говорить правду о своих проблемах, мы не станем на путь исправления и возрождения.

Факт в том, что в спокойные времена плохой чиновник может годами прикрывать свою пустоту красивыми отчетами. Лживая статистика и очковитательство, коррупция и круговая порука уже привели к гигантским миллиардным тратам из госбюджета с минимальными результатами. В тучные времена нефтедолларов чиновники нещадно грабили страну и её ресурсы. К сожалению, тенденция не изменилась.

Главный вопрос: как пройти следующие пять лет без войны, находясь в непосредственном соседстве с Россией, Китаем, Ираном и Афганистаном?

Прежде всего - это не становится удобным плацдармом для чужого противостояния. Казахстану необходима политика вооруженного нейтралитета и предельной дипломатической осторожности, при которой

мы не угрожаем соседям, но и не позволяем превращать свою территорию в инструмент против них.

Нам нужна сильная армия, защищенная граница, развитая система гражданской обороны, резервные транспортные маршруты, продовольственная и энергетическая безопасность. Нужны Каспий, Транскаспийский маршрут, железные дороги на Китай, альтернативные нефтяные маршруты, собственная энергетика. Зелёная экономика должна развиваться параллельно с индустриализацией.

Нужны связи одновременно с Европой, Китаем, Россией, Турцией, странами Центральной Азии, Ближнего Востока и другими центрами силы. Чем больше у Казахстана вариантов, тем меньше возможность заставить его сделать чужой выбор.

То же самое относится к санкциям. Не надо строить стратегию на надежде, что США никогда не введут против нас ограничения. Всегда нужно рассматривать негативный вариант и иметь против него решения. Надо сделать так, чтобы даже при ухудшении отношений с одной из великих держав Казахстан сохранял возможность торговать, инвестировать, перевозить грузы, получать технологии и развиваться.

Это означает диверсификацию, причём не только внешней политики, но и экономики. Нельзя одновременно зависеть от российского транзита, китайского импорта, западных технологий и экспорта сырья - и считать себя полностью независимым государством.

Независимость начинается там, где страна способна производить хотя бы критически важные вещи самостоятельно. Это: энергия, продовольствие, связь, финансы, технологии, оборонная промышленность, лекарства, машиностроение, образование.

И, конечно, вода. Вода через несколько десятилетий может оказаться для Центральной Азии более важным вопросом, чем нефть. Нужна программа противодействия изменению климата. Внедрение экологических стандартов и технологий даст возможность сохранить наши города чистыми. А это одно из основных условий привлечения инвестиций. Это означает упор на развитие зелёной экономики.

Поэтому главная задача следующей пятилетки - не угадать, какой именно кризис произойдет. Кризис может оказаться совершенно другим. Главная задача - это построить государство, способное выдержать любой из них.

Хочу заострить один вопрос, который редко задают: а что, если вместо превращения Казахстана в периферию больших держав мы сами попробуем стать одним из центров Евразии?

У нас есть территория, ресурсы, относительно низкая плотность населения, выход к Каспию, соседство с крупнейшими рынками мира, огромный транзитный потенциал и, самое главное, пространство для развития.

Но география сама по себе богатство не создает. Богатством ее превращают институты. Поэтому нам нужны не просто новые заводы и дороги. Нам нужна новая модель государства - достаточно сильного, чтобы защищать страну, и достаточно умного, чтобы не мешать обществу развиваться.

Государство должно поверить гражданам и вернуть доверие граждан к себе. Без этого никакая трансформация невозможна. А возврат доверия начинается с честных выборов.

Казахстану придется наконец ответить на главный вопрос: мы хотим быть объектом чужой геополитики или субъектом собственной истории?

Ответ на него будет зависеть не только от президента, правительства или Курултая. Он будет зависеть от того, появится ли у страны собственная долгосрочная стратегия. И от того, хватит ли у людей, принимающих решения, масштаба мышления понять простую вещь: в следующие пять лет Казахстану придется защищать не только свои границы. Ему придется защищать свое право оставаться Казахстаном.

А значит, национальная идентичность, открытость миру, технологическое развитие, сильная экономика, грамотная дипломатия и безопасность - это не разные задачи. Это части одной государственной стратегии. И если мы сумеем соединить их, Казахстан может не просто пережить новую эпоху.

Он может стать одним из мест, куда эта новая эпоха придет в первую очередь - и где она будет работать на нас, а не против нас.

МЕМЛЕКЕТТІК ҚЫЗМЕТТЕРДІҢ
ЦИФРЛАНДЫРЫЛУЫ

Еліміздегі цифрлық трансформацияның негізгі тірегі – «электронды үкімет» жүйесі. Мемлекеттік порталдар мен қосымшалар арқылы азаматтар анықтама алу, салық төлеу, жылжымайтын мүлікті тіркеу сияқты жүздеген қызметті үйден шықпай-ақ орындай алады. Бұған қоса, латын графикасына көшу реформасы – тек тілдік емес, сонымен қатар цифрлық құжат айналымын жеңілдетуге бағытталған үлкен жоба. Латын әліпбиіне көшу халықаралық ақпараттық кеңістікпен интеграцияны жеңілдетеді деп жоспарланған. Себебі, көптеген бағдарламалық жүйелер мен клавиатуралар латын жазуына бейімделгені мәлім.

Сонымен қатар, мемлекеттік цифрландыру бағдарламалары аясында ауылдық жерлерге де жоғары жылдамдықтағы интернет жеткізу, мектептерді цифрлық құралдармен қамтамасыз ету жұмыстары жүргізілуде. Бұл – үлкен қалалар мен шалғай аудандар арасындағы цифрлық алшақтықты болдырмауға бағытталған маңызды қадам.

ҚАРЖЫ ТЕХНОЛОГИЯСЫ:
«СУПЕРҚОСЫМШАДАН»
ЭКОЖҮЙЕГЕ ДЕЙІН

Қазақстанның технологиялық жетістігі туралы айтқанда, отандық қаржы-технологиялық компаниялардың рөлін атап өтпеу мүмкін емес. Бастапқыда қарапайым банктік қосымша ретінде танылған жетекші отандық сервистердің бірі бүгінде миллиондаған қазақстандықтардың күнделікті өміріне енген толыққанды экожүйеге айналды. Ол арқылы адамдар коммуналдық қызметтерге ақы төлейді, тауар сатып алады, несие рәсімдейді, тіпті кинотеатрға билет алады. Бұл модель «суперқосымша» деп аталатын халықаралық трендтің жарқын мысалы – бір қосымшада қаржы, сауда және байланыс қызметтерін біріктіру.

Мұндай сервистердің жетістігі тек технологиялық шешімде ғана емес, сонымен қатар пайдаланушыға ыңғайлылықты бірінші орынға қоюында. Қарапайым интерфейс, жылдам төлемдер және кең желі – мұның бәрі отандық қаржы-технологиялық секторды тек Қазақстанда емес, әлемдік деңгейдегі қаржы нарығында да танымал етті. Бұны кейінгі кездері кейбір қазақстандық технологиялық компаниялар шетелдік қор биржаларында акцияларын орналастыруымен дәлелдеп келеді.

БИОМЕТРИЯ КҮНДЕЛІКТІ ӨМІРДЕ

Алақанды сканерлеу арқылы төлем жасауға мүмкіндік беретін биометриялық жүйелер – Қазақстандағы биометриялық технологияның күнделікті өмірге енуінің айқын мысалы. Мұндай жүйелер арқылы адамдар банк картасынсыз, тек биометриялық деректерін пайдаланып дүкенде төлем жасай алады. Бұл технология қауіпсіздікті арттырып қана қоймай, төлем процесін бұрын-соңды болмаған деңгейде жылдамдатады.

Биометриялық технологияның кеңінен қолданылуы – Қазақстанның «ғылыми-фантастикалық» болашаққа қаншалықты жақындағанының көрсеткіші. Бұрын мұндай дүниелерді тек шетелдік фильмдерден көретінбіз, ал қазір олар ірі қалалардан бастап кішігірім ауыл аймақтардың кез келген дүкендерінде қалыпты жағдайға айналды. Алайда мұндай жүйелердің кеңеюі жеке деректерді қорғау мәселесін де көтереді

ЦИФРЛЫҚ БОЛАШАҚҚА
ЖАСАЛАТЫН ҚАДАМ

Қазақстанның футуристикалық бағытта дамуы хақында

Соңғы он жылдықта Қазақстан технологиялық жаңғыруда айтарлықтай сқарқын алды. Бұрын тек мемлекеттік мекемелерде кезекте тұрып шешілетін мәселелер бүгінде смартфон арқылы бірнеше секундта реттеледі. Бұл өзгеріс кездейсоқ емес. Ол – мемлекеттің цифрландыру саясаты мен жеке компаниялардың инновациялық белсенділігінің нәтижесі. Біз осы үдерістің негізгі бағыттарын, оның ел экономикасы мен қоғам өміріне әсерін қарастыруды жөн көрдік.

– қоғамда биометриялық ақпараттың қауіпсіздігі туралы пікірталастар да жиі кездеседі.

АҚЫЛДЫ ҚАЛАЛАР МЕН ЖИ

Еліміздегі ірі қалаларда «ақылды қала» (Smart City) тұжырымдамасы бойынша жобалар іске асырылуда. Соған орай жол қозғалысын реттейтін интеллектуалды жүйелер, бейнебақылау желілері, қалалық қызметтерді басқаратын цифрлық платформалар және тағы басқа технологиялар енгізілуде. Мемлекет қолдауымен құрылған халықаралық техносаябақтар стартап-экожүйені дамытуға және шетелдік инвестицияларды тартуға бағытталған негізгі алаң болып отыр.

Қазақстан жасанды интеллект (ЖИ) саласында да белсенділік танытып келеді. Банк секторында несиелік скорингтен бастап, ауыл шаруашылығында дрондар көмегімен егіс алқаптарын бақылауға дейінгі жобалар жүзеге асырылуда. Мемлекет тарапынан да ЖИ-ді реттеу және дамыту бойынша заңнамалық база қалыптастыру жұмыстары жүргізіліп жатыр.

БІЛІМ БЕРУ ЖӘНЕ БОЛАШАҚ
МЕДИЦИНА

Білім беру саласындағы өзгерістерді айтпау өту – қателік. Алғашқы цифрландыру қадамдары осы білім жүйесінен басталды. Мектептер мен жоғарғы оқу орындарында онлайн платформалар, электрондық журналдар, қашықтан оқыту жүйелері күннен күнге жаңарып келеді.

Пандемия кезінде қалыптасқан тәжірибе кейін тұрақты жүйеге айналды десек те болады. Оқу орындарының басым бөлігі гибриді форманы сақтап қалды. Яғни студенттер сабақты аудиторияда отырып та, онлайн отырып та тыңдай алады. Менің ойымша, бұл жағдай ауыл-аймақтарда тұратын оқушылар мен студенттердің сапалы білім алуына зор үлес қосып жатыр.

Медицина саласында да цифрландыру қарқынды түрде жүргізілуде. Науқастар қазіргі күні қашықтан «онлайн» дәрігермен байланысып, кеңес алып, тіпті рецепт жаза алатын болды. Ірі емханаларда электрондық кезек жүйелері мен цифрлық медициналық карталар енгізілген, бұл бюрократияға үлкен соққы және бұл арқылы науқас та, дәрігер де уақыттарын үнемдей алады. Алайда шалғайда тұратын халық үшін интернет сапасы мен медициналық техниканың жетіспеушілігі әлі де маңызды мәселе болып тұр.

ФУТУРИСТИКАЛЫҚ ДАМУДЫҢ
ЖАЛПЫ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Қазақстанның футуристикалық бағытта дамуы – бір саланың ғана жетістігі емес, кешенді өзгерістің нәтижесі. Ол дегеніміз мемлекеттік реформалар, жеке компаниялардың инновациясы және халықтың жаңа технологияларды тез қабылдауы.

Қаржы-технологиялық сектордың және биометриялық шешімдердің дамуы елдің тек банк секторында ғана емес, жалпы цифрлық мәдениетте алға жылжығанын көрсетеді. Дегенмен, бұл жолда деректерді қорғау, цифрлық сауаттылық пен өңірлер арасындағы теңсіздік мәселелерін шешу де маңызды міндет болып қала береді. Қазақстанның экономикалық бәсекеге қабілеттілік деңгейі елдің алдағы онжылдықта нақ осы бағытта қалай дамидынына байланысты болмақ.

Еліміздің цифрлық болашаққа қарай жасаған қадамдары қоғам өмірінің барлық саласын қамтып отырған ауқымды үдеріс екенін байқауға болады. Ендігі жерде цифрландыру тек компьютерлерді, смартфондарды немесе ғаламторды пайдаланумен шектелмейді. Бұны, жоғарыда тоқталып өткеніміздей, мемлекетті басқару жүйесін, экономиканы, білім беруді, медицинаны, қаржы саласын, өндірісті және азаматтардың күнделікті өмірін өзгертетін жаңа даму кезеңі десек, қателеспейміз.

Бұрындары қиял-ғажайып фильмдерден ғана көретін технологиялардың кейбірі бүгінде халқымыздың күнделікті өмірінің бір бөлігіне айналып отыр.

Мемлекеттік қызметтің электронды форматқа көшуі азаматтардың уақытын үнемдеп, көптеген бюрократиялық кедергіні жойды. Құжат рәсімдеу ісін жеңілдетті. Қаржы технологияларының дамуы төлем жасау, ақша аудару, несие рәсімдеу және сауда жүргізу тәртібін өзгертті. Биометриялық жүйелер адамның жеке басын анықтау мен төлем жасаудың жаңа тәсілдерін ұсынса, «ақылды қала» технологиялары көлік қозғалысын, қауіпсіздікті және қалалық инфрақұрылымды тиімді басқаруға мүмкіндік берді.

ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТ ӘЛІ ДЕ
ЖЕТІЛДІРЕЛДІ

Жалпы, жасанды интеллектің дамуы арқасында аталған өзгерістер әрі қарай да жылдамдатылуы мүмкін. Яғни ол болашақта көп істі автоматтандырып қана қоймай, жаңа ғылыми жаңалықтардың ашылуына күрделі мәселелерді шешуге және адамның шығармашылық мүмкіндіктерін кеңейтуге ықпал етуі ықтимал. Сондықтан бүгінгі жастардың технологияны пайдаланушы ғана емес, оны түсінетін, талдайтын және жаңа өнім жасай алатын маман ретінде қалыптасуы керек.

Негізі, цифрлық даму белгілі бір қиындықтар мен жауапкершілікті де қатар алып келеді. Бұл – интернетке тәуелділіктің артуы, жеке мәліметтердің қауіпсіздігі, киберқылмыс, жалған ақпарат, цифрлық сауатсыздық және қала мен ауыл арасындағы технологиялық мүмкіндіктердің айырмашылығы сияқты өте күрделі мәселелер. Технология дамыған сайын, оны қауіпсіз әрі жауапты пайдалану қажеттілігі де арта түседі. Сондықтан цифрлық мемлекет құру ісі тек жаңа технологияларды енгізумен шектелмей, азаматтардың құқығын қорғау, деректер қауіпсіздігін қамтамасыз ету және қоғамның цифрлық мәдениетін қалыптастырумен қатар жүргені абзал.

Гүлнұр МИРАМБАЙ,
Литвадағы Витаутас Магнус
университетінің 2-курс студенті

Суретті салған - Ғалым Смағұл

Астанада 1-7 қазан аралығында өткен «ТЕАТР ALL» IV халықаралық театр фестивалі мәресіне жетті. Биыл оқ Қазақстанның Халық артисі, «Парасат» және «Құрмет» ордендерінің иегері, көрнекті театр және кино актрисасы Меруерт Өтекешеваның 75 жасқа толу құрметіне арналды.

Фестивальге Өзбекстан, Қырғыз Республикасы және Әзербайжанның театр ұжымдары, Астана қаласының жетекші театрлары, сондай-ақ Маңғыстау, Ақмола, Түркістан, Атырау, Ұлытау және еліміздің өзге де өңірлерінен келген өнер ұжымдары қатысты.

Біраптаға созылған шығармашылық байқау қорытындысы бойынша қазылар алқасы үздік қойылымдар мен актерлік жұмыстарды анықтады. Театр өнерінің түрлі бағыттарын қамтыған фестивалде режиссура, актерлік шеберлік, сценография және музыкалық безендіру бойынша бірқатар өнер иесі марапатталды.

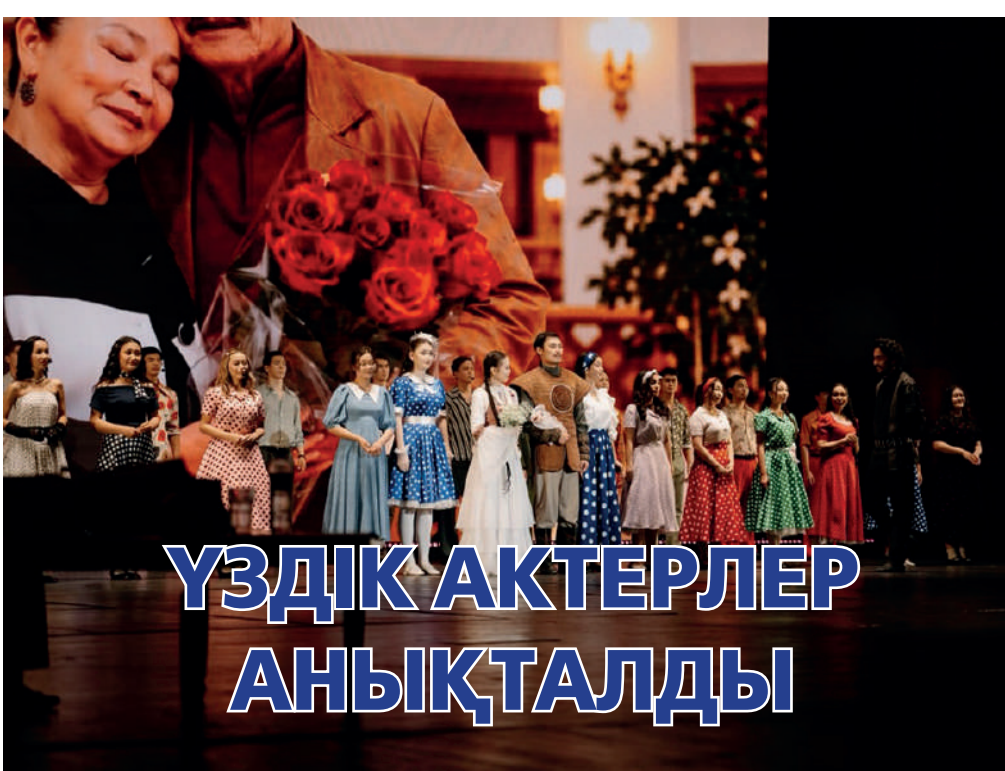
«Үздік қойылым» номинациясы Ғабит Мүсірепов атындағы Қазақ мемлекеттік академиялық балалар мен жасөспірімдер театрының «Ұлпан» спектакліне бұйырды. Ал «Үздік актерлік ансамбль» аталымында Б.Кыдыкеева атындағы Қырғыз мемлекеттік жас көрермен театрының «Жәмилә» қойылымы үздік деп танылды.

«Үздік режиссура» жүлдесін Н.Жантөрин атындағы Маңғыстау облыстық музыкалық драма театрының «Той» спектаклін қойған режиссер Дина Жұмабаева иеленді.

Актерлік шеберлік бойынша «Үздік ер адам бейнесі» номинациясы Музыкалық жас көрермен театрының «Шәкәрім» спектакліндегі басты кейіпкерді сомдаған Аян Өтепбергенге табысталды. Ал «Үздік әйел адам бейнесі» аталымында М.Горький атындағы мемлекеттік академиялық орыс драма театрының «Сотворившая чудо или что такое любовь?» спектакліндегі Анни рөлі үшін Полина Харламова марапатталды.

«Үздік актерлік дуэт» жүлдесіне Өзбекстан мемлекеттік драма театрының «Ләйлі мен Мәжнүн» қойылымындағы басты кейіпкерлерді сомдаған Нодир Мухаммаджонов пен Хусния Турамуротова ие болды.

Сахналық көркемдік шешім де назардан тыс қалмады. «Үздік сценография» аталымы Қ.Қуанышбаев атындағы Қазақ ұлттық музыкалық драма театрының «Анна Ка-

ренина. Роман парактары» спектакліндегі жұмысы үшін Қанат Максұтовқа берілді. Ал «Спектакльдің үздік музыкасы» жүлдесін Ақмола облыстық орыс драма театрының «Выстрел на перевале Караш» қойылымындағы музыкалық жұмысы үшін Батырхан Сабыр иеленді.

Екінші пландағы актерлік жұмыстар да жоғары бағаланды. «Екінші пландағы үздік ер адам бейнесі» номинациясында Асанәлі Әшімов театрының «Томирис» спектакліндегі Бахтияр рөлі үшін Мұхтар Қосыбай марапатталды. Ал «Екінші пландағы үздік әйел адам бейнесі» жүлдесі Н.Жантурин атындағы Маңғыстау облыстық музыкалық драма театрының «Той» қойылымындағы Эмма бейнесін сомдаған Гюль Зиятоваға табысталды.

Фестиваль аясында театр өнерінің көрнекті тұлғаларының есімімен аталатын арнайы жүлделер де өз иелерін тапты. «Асанәлі Әшімов атындағы жүлде» С.Қожамқұлов атындағы Ұлытау облыстық музыкалық драма театрының «Макбет» спектакліндегі басты кейіпкерді сомдаған Нұржан Бейсебековке берілді.

«Хадиша Бөкеева атындағы жүлдеге» Атырау Жастар театрының «Қаралы сұлу» қойылымындағы Қаракөз рөлі үшін Гүлдана Көшербаева ие болды. «Құман Тастанбеков атындағы жүлде» Әзербайжан Республикасының «М.Театр» тәуелсіз театры сахналаған «Овод» спектакліндегі Артур бейнесі үшін Зия Ағаға табысталды.

Ал «Меруерт Өтекешева атындағы жүлде» Қ.Қуанышбаев атындағы Қазақ ұлттық музыкалық драма театрының «Анна Каренина. Роман парактары» спектакліндегі Анна Каренина рөлін сомдаған Ақмарал Танабаеваға берілді.

Фестивальдің кәсіби бағыттағы арнайы аталымдары бойынша да үздіктер анықталды. «Үздік балетмейстер» номинациясында Астана қалалық циркінің «Contrasst» би театрының «Метамарфозы» спектакліндегі жұмысы үшін Карина Жиренбаева марапатталды. «Режиссурадағы жаңа есім» аталымы Р.Сейітметов атындағы Түркістан қаласының музыкалық драма театрының «Қатынқамал» қойылымы үшін Нұржан Ізтаевқа берілді.

«Үздік эпизодтық роль» номинациясында ер адам бейнесі бойынша «Қанаттылар» инклюзивті театрының «Абай-ЛА» спектакліндегі Адам рөлін сомдаған Ислам Мағытанов үздік деп танылды. Ал әйел адам бейнесі бойынша Ә.Мәмбетов атындағы мемлекеттік драма және комедия театрының «Танакөз» қойылымындағы Нұргүл апа рөлі үшін Бибігүл Исалиева марапатқа ие болды.

Халықаралық «ТЕАТР ALL» фестивалі түрлі елдер мен өңірлердің театр ұжымдарын бір сахнада тоғыстырып, актерлік шеберлік пен режиссурадағы ізденістерді танытуға мүмкіндік берді. Өнер додасының қорытындысы театр өнерінің кәсіби дамуына, шығармашылық тәжірибе алмасуға және сахна мәдениетін насихаттауға бағытталған маңызды мәдени оқиға болды.

qazaquni.kz

Меншік иесі:
«Қазақ үні» ЖШС
ҚАЗАҚ ҮНІ
Президент –
Қаныш ЖАРЫЛҚАСЫН

Бас редактор –

Оразәлі БАЙМҰРАТ

Бас редактордың орынбасары –

Құлтөлеу МҰҚАШ

Qazaquni.kz ақпарат агенттігінің

Бас редакторы –

Азамат ТАСҚАРАҰЛЫ

Жауапты хатшы –

Гүлмира САДЫҚ

Бөлім редакторлары:

Дастан ЕЛДЕС (орыс редакциясы)

Нұржан АСАН (көркемдеуші)

Аймақтағы тілшілер:

Астана тілшілер қосыны:

Азамат ТАСҚАРАҰЛЫ

(8-702-931-89-86)

Ақмола облысы:

Бақыт СМАҒҰЛ (8-701-626-77-66)

Тарату бөлімі:

Астанада:

Жасұлан ИСА

(8-776-120-19-72)

Шымкентте:

Мүтән ИСМАЙЫЛ

(8-701-692-1340)

Астанада “Алты Алаш”

дүңгіршіктерінде сатылады

(8-701-572-88-47)

Газет ҚР Мәдениет және ақпарат

министрлігінде 19. 12. 2012 жылы тіркелген.

Куәлік №13976-Г (Алғашқы куәлік

№1270-Г, 01. 08. 2000 жыл).

Автордың пікірі мен редакция көзқарасы сәйкес келе бермейтінін ескертеміз. Қолжазбалар өңделеді және қайтарылмайды.

Жарнама мәтініне жарнама беруші жауап береді.

Газеттен көшіріліп басылса, сілтеме жасалуы шарт.

Газетте “Қазақпараттың” материалдары пайдаланылды.

Газет “Қазақ үні” компьютер орталығында беттелді

ТАРАЛЫМЫ – 11 100

ЖАЗЫЛУ ИНДЕКСІ – 65380

Редакцияның мекен-жайы:

050006, Алматы қаласы, Қалқаман-3 ықшамауданы, С. Сейітов көшесі, 11 үй

Байланыс телефоны:

8 (727) 398-57-31

E-mail: qazaquni.gazeta@gmail.com

www. qazaquni. kz

Кезекші редактор

Дастан Елдес

ТОО “Қазақ үні”

БИН 000540006784

ИИК KZ508560000000385541

АГФ АО “БанкЦентрКредит”

г. Алматы, БИК KCVBKZKX, Кбе 17

Газет “Алматы-Болашақ” баспаханасында

басылды. Алматы қ. , С. Мұқанов к. , 223 в.

Көлемі: 6 баспа табақ

Ⓐ – материалдың жариялану ақысы төленген

Құрметті Астана қаласындағы оқырмандарымыз!

ҚАЗАҚ ҮНІ

Республикалық «Қазақ үні» қоғамдық-саяси газетін Астана қаласындағы «Алты алаш» дүңгіршегінен сатып аласыздар!

✓ «Алты алаш» дүңгіршегі Абылайхан даңғылы, 36Б мекенжайы бойынша орналасқан.

✓ Сондай-ақ, газетімізге Kaspi Gold қосымшасының «Төлемдер» бөлімі арқылы онлайн жазылу мүмкіндігі бар.

✓ «Қазпошта» арқылы газетке бір жылға жазылу ақысы — 5750,80 теңге.

Жазылу индексі —
65380.

Әрдайым ақиқатты айтатын «Қазақ үнімен» бірге болыңыздар!

ҚАЗАҚТЫҢ МҰҢЫ МЕН ШЫНДЫҚТЫҢ ЖЫРЫ – «ҚАЗАҚ ҮНІ» ГАЗЕТІНЕ ЖАЗЫЛЫҢЫЗДАР!

ЖАЗЫЛУ ИНДЕКСІ – 65380

«Қазпошта» арқылы жазылу бағасы:

1 жылға	қала үшін 5750,88 теңге	ауыл/аудан үшін 5974,32 теңге
---------	----------------------------	----------------------------------

Мекемелер ТІКЕЛЕЙ ЖАЗЫЛУҒА болады

Газетке 1 жылға тікелей жазылым — 5 000 теңге.
100 данаға 1 жылға тікелей жазылым — 500 000 теңге.
1000 данаға 1 жылға тікелей жазылым — 5 000 000 теңге.